

Թէոդիկ (1873-1928), բնական անունով Թէոդորոս Հապճինճեան¹, Հայ իրականութեան մէջ իր հռչակը ամէն բանէ վեր կը պարտի իր «Թղթեայ գաւակներուն»՝ Ամէնուն Տարեցոյցը տարեգիրքերուն, եւ պիտի շարունակէ ամէն բանէ վեր յիշատակուիլ անոնցմով: Փոքրիկ Հանրագիտարաններ՝ բացուած ժամանակի անցքերուն եւ անձերուն վրայ, Թէոդիկի տարեգիրքերը կը ծառային իրրեւ սկզբնաղբիւր, ուր խմբագիրին բժախնդրութիւնը՝ Հանդէպ Հայոց լեզուին եւ իրողութիւններու ճշգրտութեան, կը մնայ ամէն կասկածէ հեռու:

Անոր միտքի ծնունդներն են այլ գործեր ալ, ոմանք անտիպ: Իր Յուշարձան Ապրիլ Տասնրձկէի ժողովածուն (Պոլիս, 1919), որ 1985ին «Յուշարձան Ապրիլ (11) Քսանրչորսի» խորագրով պիտի վերահրատարակուէր Պէյրութ, կը մնայ առաջին լուրջ փորձը սեղմ պարունակի մը մէջ ներկայացնելու Հայ միտքին եւ հոգիին կորուստը ցեղասպանութեան տարիներուն:

Հոս ներկայացուող նամակները քաղուած են տրցակէ մը, որ մեր տրամադրութեան ներքեւ դրած է բարեկամ մը: Տրցակէն լոյսի բարիքին արժանանալու Համար ուրիշ առիթի մը սպասող նամակներն ալ Թէոդիկ ուղղած է Մեսրոպ Եպսկ Նշանեանի, բացառութեամբ երկու նամակներու, որոնց Հասցէատէրն է Կարապետ Գարիկեան:

Մեսրոպ Նշանեանի (1872-1944) պատրիարք ընտրուելէ (1939) առաջ ունեցած գործունէութեան յատկանշական երեսները կ'ընդգրկեն՝ վեհապետեան Պատրիարքի կարգադրութեամբ 1908ին պատուոյ ուղեկցութիւնը տասներկուամեայ աքսորէն Պոլիս վերադարձող Մատթէոս Իզմիրլեան Պատրիարքին, ապա մինչեւ 1910ի վերջերը էջմիածնի մէջ պաշտօնավարութիւնը իրրեւ զաւագանակիր եւ անձնական քարտուղար Իզմիրլեան կաթողիկոսի (Թէոդիկ նամակի մը մէջ արդէն կ'ակնարկէ թէ Նշանեան մտերիմն էր Իզմիրլեանի), իսկ Թէոդիկի հետ նամակցած տարիներուն՝ տեսչութիւնը Երուսաղէմի Պատրիարքութեան տպարանին, ձեռագրաց մատենադարանին եւ դպրոցներուն, ինչպէս նաեւ լուսարարապետութիւնը՝ 1922էն մինչեւ պատրիարքացում:

Նշանեանի աշխատասիրութիւններէն են՝ ժամանակագրութիւն Գրիգոր Վարդապետի Դարանաղեցւոյ գիրքը, Հրատարակուած 1915ին, որուն կ'ակնարկէ Թէոդիկ, Երեմիա Չելիպի Քէօմիւրճեանի Օրագրութիւնը, Երուսաղէմի Զեւագիր Աստուածաշունչերու Յուցակը, «Դիւան Ս. Յակոբայ» ժողովածուները, զանազան թարգմանութիւններ, եւն.:

Թէոդիկի նամակները կերպով մը կ'ուրուագծեն իր կեանքին գլխաւոր երեսները՝ ըստ հութեան վերբերելով օրուան հացը իրրեւ հաշուապահ-հաշուակալ վաստակողը, Պոյսոյ Հայնվարին իր մարգարտաշար ձեռագրով կենդանու-

Թիւն տուող խմբագիրը, բանահաւաքը, բառարանագիրը, աքսորականը, ցեղասպանութենէն վերապրողը, Հայ որբերու խնամատարը, օրագահիկի բեռին տակ ընկճուած մտաւորականը, կեանքի ընկերուհին կորսնցուցած վշտահարը, գրասէրն ու՝ իր բնորոշումով՝ գրամուրը, եւ դեռ ուրիշ բաներ:

Բժախնդիր խմբագիրը իր կերպարանքը կը տարածէ մէկէ աւելի առիթներով: Օրինակ՝ երբ իր նամակընկային կ'առաջարկէ աղբիւրի մը յիշատակութիւնը կատարել սաղիմահայ արուեստին անդրադարձող իր յօդուածին մէջ, կամ կ'ըսէ թէ Օրմանեան Արբագանի անտիպ նամակը արժանի չի համարեր տպագրութեան, քանի որ գրական կամ ազգային մասնաւոր արժէք չի ներկայացներ ան (14 Ապրիլ 1926 թուակիրը):

Անցեալին հրատարակութեան տուած ենք Թէոդիկէն Վահան Թէքէեանին ուղղեալ նամակներ, որոնք իրենց ընդհանուր ոգիով սերտ աղերս մը կը յայտնարերեն Քորֆուէն եւ Նիկոսիայէն Մեսրոպ Եպիսկոպոսին առաքուած նամակներուն հետ («Նամակներ՝ Բաշայեանէն, Թէոդիկէն, Կամսարականէն Եւ Զիֆթէ-Սարաֆէն», Շիրակ ամսագիր, Պէյրութ, Նոյեմբեր 1986, էջ 70-78): Հոն եւս կը տեսնենք այն տառապալի եւ դառն կեանքը, որ բաժին էր ինկած Թէոդիկի՝ քեմալական շարժման հետեւանքով աստանդական դառնալէն ետք:

Թէոդիկի քրոջորդի Շահան Շահնուր իր «Թէոդիկ» գրութեան մէջ (Միրտէ Միրտ, մատենաշար «Յառաջ», 1995, Փարիզ, էջ 61-66) կը հաստատէ. «Թէոդիկ ամէն բանէ առաջ խոհանոց սրն է», այդպիսով հետաքրքրական աղերս մը ցուցարերելով Թէոդիկէն նամակի մը հետ, ուր ան քայլ մը աւելի առաջ անցնելով իր անձը կը ներկայացնէ իրրեւ իր խոհանոցին մատակարար, խոհարար, սպասեակ, եւն.:

Շահնուր կ'աւելցնէ. «...չունիմք սորվելիք իր գրականութենէն, իր լեզուէն, իր արուեստի ընթացումներէն – բայց անձէն, այո՛, եւ մեծ բան: Ան կատարեալ ու անվերապահ նուիրումի խորհրդանշանն է»:

Իրապէս այ Թէոդիկի նամակները կը հաստատեն իր նուիրումը եւ աւելին: Անոնք մեզի կը բերեն բազմաբարձր օրինակելի խմբագիրի գաղտնիքնայարատեւ ընթերցում եւ սրբատու, ապա նաեւ նպատակասլաց հետեւողական հետապնդում:

Թէոդիկ իր 13 Մարտ 1925 թուակիրին մէջ կ'ըսէր. «...Տարեցոյցս... դժխեմ կեանքիս լծորդուած» անոր հետ պիտի դադրի միայն» ու ... տէրը կը մնար իր խոստումին:

Այլուր, 15 Փետր. 1926 թուակիրին մէջ ան կը յայտնէր իր միտքը կրճող Հոգ մը. «... օր մը սա կառակերտ սարմինս պիտի անփոփոխ օտար հողի տակ, եւ, մէկդի քարը՝ մեռելոցի օրեր Հայր-Մեր մը գրուցող պիտի չունենամ...»:

Թէ Թէոդիկ Հայր-Մեր մը գրուցող ունի՞ այսօր, անձանօթ կը մնայ մեզի. բայց ան որոշապէս միտքարական պիտի նկատէր պարագան, եթէ միտքէն անցընէր թէ գրասէրներ ու բանասէրներ իր իրապէս ամէնուն տարեցոյցները ձեռք պիտի առնեն սքանչանալով իր «փոքրիկ հանրագիտարան»ներով եւ երախտագիտութեամբ յիշելով իր անունն ու գործը:

Նամակները կը վերարտադրուին հարագատօրէն, առանց որեւէ լեզուական միջամտութեան, բացի կարգ մը կրճատումներ իրենց անկրճատ ձեւին վերածելէ:

Տեղին պիտի ըլլայ շնորհակալութիւն յայտնել դոկտ. Գրիգոր Մ. Վրդ-Մաքսուտեանի եւ Դոկտ. Արա Ղազարեանցի, որոնք սիրալոճար յանձն առած էին Թէոդիկի տարեցոյցներէն կարգ մը տեղեկութիւններ ապահովելու տաղտուկը:

***

Կ. Պոլիս, 1/14 Հոկտ. 1911

Գերապատիւ Հայր Սուրբ

Շնորհակալութեամբ կը վերադարձունեմ այսօր ձեր հասցէին՝ ատենօր Չենէ փոխ առած լուսանկարներս: Իրաւ է թէ քիչ մը ուշացուցի առաքումը, բայց ներողամիտ եղէք, որովհետեւ կարի զբաղած էի Տարեցոյցիս² գործերով, մանաւանդ անձնական մատենադարանիս կազմութեան ծանրաբեռն հոգովը:

Իսկ էելօք շնորհապարտ պիտի կացուցած ըլլաք եթէ հաճիք ինձ հայրայրել 1843 եւ 1847 տարիներու պարզ օրացոյց, անշուշտ վանքին տպարանը, անկիւնէ մը լոյս աշխարհ կրնաք ածել զայնս եւ ինձ դրկել, շատ պէտք ունիմ, այսինքն թէ 1840էն սկսեալ մինչեւ 1911, 72 տարիներու օրացոյցի հաւարածոյէս վերելի 2 տարիները միայն կը պակսին, եւ այս իսկ պատճառաւ չեմ կրնար կոր զանոնք կազմի յանձնել: Եթէ վանքի զրադարանը 1839, 38, 37, 36 եւայլն (դէպի վար իջնող տարիներուն) օրացոյցները կան տրամադրելի, պատրաստ եմ գնել զանոնք, քաւ է որ դուք յանձն առնուք այս տաղտուկը:

Կ'ուզէի նաեւ գիտնալ թէ «Միօն» հանդէսին³ բոլոր տարիներուն անբերի հաւարածոյն կը գտնուի՞ իող վաճառելի, եթէ այո, վերջին գին քանի՞ կ'ըլլայ արդեօք՝ ինձի պէս բանասիրութեամբ զբաղող գր[ական] համեստ վաստակաւորի մը համար:

Հազար ներողութիւն տուած այս տարապարհակներուս համար: Պատրաստ եմ որեւէ կերպով փոխարինել գէթ զայն: Չերդ յարգալիք

Թեոդիկ

Յ.Գ.— Պատկերներուն կապոցը ապահովագրեալ է. նաեւ նամակատուն յանձնած եմ մի օրինակ կնոջս նոր երկասիրութենէն իբր դոյզն նուէր (Արդի Բարոյագիտութիւնը)⁴, թերեւս շահագրգռուիք անոր բովանդակութեամբ:

Նոյն

***

ԹԵՈՒԴԻԿ
THÉOTIG
C/O DER-NERSESSIAN
Djélal Bey Han, Cons/ple

Կ[ոստանդնու]յաօլիս, 5/18 Մայիս 1912

Գերապատիւ Հայր Սուրբ

Հայ տպագրութեան շրսհարիւրամեակին առիւ պատրաստած ըլլալով քանասիրական երկ մը⁵ որ կը խօսի ատոր վրայ միայն, եկամ եմ խնդրելու Ձեզմէ որ հաճիք *անմիջապէս* ինձ ուղարկելու ազնուութիւնն ունենալ Ս. Յակովբեան վանուց տպարանին՝ սկզբնաւորութենէն մինչեւ ցարդ կատարած գործունէութիւնը: 1912ի Ձեր օրացոյցէն տեղեկացայ թէ 1837ին սկսած է ան⁶: Արդ ո՞վ եղած է դրդապատճառ, հոն *ատաջին տպագրեալ գիրքը* ո՞րը եղած է: Իսկ նոյն տապարաննիդ կոխուած գրեանց գանկն ունիմ: Ինձ կը մնայ իմանալ սատարողք եւ ծաղկեցումողները (ինչպէս) Եսայի Պատր[իարք]⁷ եւն.) *քուականներով* եւ մանրամասունքով:

Երէկ առ այդ կինս Երոստադիմատուն այցելեց, քայց Սմբ[ատ] վրդ. Գագազեանը⁸ չէ կրցեր գոհացնել զինք, Ձեր Գերապատուութեան անունը միայն տուեր է, իբրեւ լաւագոյն աղբիւր՝ ուզուած տեղեկութիւնները քաղելու համար: Կը յուսամ որ յանուն Հայ Բանասիրութեան եւ Ձեր վանուց տպարանին փառաբանութեան՝ կը հաճիք նկատի առնել սոյն խնդրանքս *խկոյն*, քանզի գիրքիս տպագրութեան սկսուած է մէկ կողմէն: Օրմանեան Ս[րբազան]⁹ եւս Ձեզ պիտի գրէ այս մասին, խնդրելով որ փութացնէք գործադրութիւնը խնդրանքիս. նաեւ Գագազեան Հայր Սուրբը:

Ձերդ յարգալիք

Թեոդիկ

***

ԹԵՈՒԴԻԿ
THÉOTIG
C/O DER-NERSESSIAN
Djélal Bey Han, Cons/ple

Կ[ոստանդնու]յաօլիս, 18 Ապրիլ 1913

Գերապատիւ
Մեսրոպ Վրդայտ. Նշանեան
Երոստադէմ

Երէկ ստացայ 6 Ապր[իլ] քուակիրնիդ եւ այսօր կ'ուղարկեմ Ձեզ «Տիպ ու Տառ»¹⁰ օրինակ մը՝ յանձնարարեալ ծրարով: *Կը խնդրեմ որ զայն նուէր ընդունիք:* Թէեւ հրատարակիչներս 500 օրինակ միայն տպագրած են այս գիրքն եւ չափազանց ժլատ կ'երեւին նուէր ուղարկելու մասին, քայց յաջողեցայ խօսքս քայեցնել եւ հատ մը Ձեզ համար ստանալ, մանաւանդ որ աշխա-

տակցութեան բաժին մըն ալ ունիք՝ Չեր տպարանին մասին բառական տեղեկութիւններ ուղարկած ըլլալով ինձ:

Անշուշտ իմացած էք թէ կազմելու վրայ եմ 3 տարիէ հետէ հեծիհեծ աշխատութեամբ՝ բանասիրական հայկական երկասիրութեանց մատենադարան մը, հետզհետէ գրական պարապմանցս համար իբր գործիք ու առաջնորդ: Ընդհակալ եմ Չեր վանքէն որ Դանիէլ Սրբազանի բարեացակամութեամբ ինձ նուիրեց «Սիօն»ի հաւաքածոն: Չերմապէս կը փափարքիմ ունենալ հետեւեալ գիրքերն ալ՝ Չեր տպարանէն առեցօք լոյս ընծայեալ. Մատթոս Ուոհայեցի¹¹: ժամանակագրութիւն Սիխայէլ Պատր[իարք]ի¹²: Պատմ[ութիւն] Հայոց (Յովհ[աննէս] Կարողիկոս)¹³: Պատմ[ութիւն] Թաթարաց¹⁴: Ստորագրութիւն Երուսաղէմի¹⁵: Վահրամ Վրդայտ. (Օծումն Լեւոն Գ.ի)¹⁶: Տանվիյ (Տեղագրութիւն) Երուս[աղէմի]¹⁷: Պատմ[ութիւն] Ս. Գրոց (Տնտեսան)¹⁸: Ս[ուրբ] Յակոբ նամ 2 [իբի] առաքեալարն նագլի (Տէրոյենց)¹⁹: Քերական(ներ) եւ հեգերեն(ներ):

Գիտեմ թէ այս գիրքերուն արժէքին համագումարը բառական շատ է: Արդեօք վանքին Տեսչութեան բացառապէս բարեխօսելով կարելի՞ է իրենց գինէն կարելոր գեղչ մը ընել ինձ նման հայ բանասէրի մը համար որ հարուստ մը չէ: Գիտեմ որ եթէ յօժարիք կրնաք զուիս հասնել այս գործը որ ստուգի տարապարհակ մըն է իմ կողմէ Չեզ առքուած: Հաճեցէք զայնս ծրարել եւ բօսքիմ²⁰ յանձնել իմ հասցեովս եւ գիտցունել ինձ *ամենակերջին* գինը (համագումար), որպէս զի *խկոյն ուղարկել փութամ ձեզ*. Եթէ մէկ քանին սպառած են կամ շատ հազուագիտ օրինակներ կը գտնուին, քարի կամեցողութեամբ մը կը յուսամ թէ կրնաք դարձեալ հայրայթել զայնս եւս: Սպասելով անձկագին՝ արդիւնքին, կը մնամ Չերդ յարգալիք

ԹԵՂԻԿ

Յ.Գ. - «Տիպ ու Տառ» հակառակ ժամանակին ծանուցուած ըլլալուն թէ հրատարակուեցաւ, Չատկին խթման օրը միայն հրատարակ ելաւ:

Նոյն

***

ԹԵՂԻԿ
THÉOTIG
C/O DER-NERSESSIAN
Djéfal Bey Han, Cons/ple

Կ[ոստանդնու]յալիս, 13/26 Մայիս 1913

Սիրելի Հայր Սուրբ

Ստացայ նամակնիդ: «Տիպ ու Տառ»իս համար Չեր շուսյած ներքողի տողերուն համար խորին շնորհակալութիւն. գործէն հասկցող մարդիկ երբ այսպէս ազնիւ վերաբերումներ կ'ունենան, կը կարծեմ թէ յոգնութիւններս առած կ'ըլլամ բոլորովին: Ընդհակալութիւն նաեւ Չեր ուղարկած գիրքերուն համար զորս ա՛յնքան վեհանձնօրէն յօժարեի էիք *նուիրել* մատենադարանիս:

Միայն թէ Միխայիլ Ասորի Պատրիարքին գրէն 14րդ ֆորման՝ պակաս էր յանհունս շնորհապարտ պիտի կացուցանէք զիս՝ եթէ բարի ըլլայիք այդ ֆորման²¹ ընդ փոյթ ինձ դրկել:

Յառաջիկայ 1914 տարույ Ամենն Տարեցոյցս քոյոր տարուաններն աւելի շքեղ կերպարանելու համար քանի մը ամիսէ՛ ՚ի վեր աշխատելու ետեւէ ենք այր ու կին. այս տարի ուրիշ աշխատութիւն չունենալուս՝ քոյորովին նուիրուած ենք անոր: Ողջ ըլլան եկեղեցականներ եւ գրչի եղբայրներ որոնք այնքան ազնիւ գտնուեցան ինձ տրամադրելու ընդօրինակութիւններ հին շահեկան ձեռագիրներէ, հնութեանց պատկերներ, նշ[անատր] ազգայնոց նամակներ, եւն.: Վենետիկէն ալ ստացայ սիրոյ *հիանալի տաղ մը*²² անտիպ՝ հին ձեռագիրէ մը արտագրուած: Կու գամ աղաչել Ձեզ, որ եթէ կարելի է, անգամ մը պրպտէիք Ձեր համբաւեալ մատենադարանը, եւ ընտրելով ձեռագիր տաղարանէ մը գրական տեսակետով ուշագրաւ էջեր մը, հաճէիք ընդօրինակել եւ ինձ յղել, ծանօթագրութիւններով (թէ որո՞ւն գրածն է, քանի՞ն գրուած, եւն.): Դարձեալ եթէ առձեռն պատրաստ կան հող նշ[անատր] հնութեանց եւ անձանց լուսանկարներ, *ուղարկէիք ինձ փոխ*. պետքս հոգալէս վերջ կրկին Ձեզ կը վերադարձնեմ: Աւելորդ կը նկատեմ աւելի խօսիլ այս մասին. Ձեր բարեացակամութիւնը եւ կիրք ճաշակը փափաքածես աւելի պիտի կրնան գոհացում տալ հնութեանց սիրահար պահանջօրիս:

Երեկ Կիրակի, Վիեննացի վարդապետի մը հետ (որ քաջ լուսանկարիչ է)²³ գացինք դեզերիլ Շիշլիի հայոց հողվարքը,²⁴ ջոջ ազգայիններու դամբարաններ լուսանկարելու համար: Ատոնց կարգէն էր նորոգ կառուցեալ տարաբախտ Տիգրան Ելքենճեանին²⁵ գոր կը յարգէինք այնքան շատ եւ որուն հետ այնքան լաւ մտերմութիւն մըն ալ ունեցած էք: Եթէ իրմէ ունիք նամակ մը կամ նամակներ գր[ական] եւ ազգ[ային] խնդրոց տեսակետով շահեկան դրուագներով, կարելի՞ էր արդեօք յուսալ որ ձեր յարմար դատած մասերը կ'ընդօրինակէք, տարեցոյցիս մէջ տրուելու համար՝ իր հոյակապ դամբարանին *քիչէին*²⁶ ստորտը: Չէ՞ք խորհիր որ նորութիւն մը կ'ըլլայ այս բանը, կարծես անդրշիրիմէն եկող ձայներ մը այն անձին որ մեծապայծառ ինացակամութիւն մըն էր, յաւիտ երկրպագու Արդարութեան:

Սպասելով անհամբեր Ձեր պատասխանին եւ յայտնելով շնորհակալութիւններս կանխիկ, կը մնամ Ձերդ յար յարգալիք

Թեոդիկ

***

ԹԵՈՂԻԿ

THÉOTIG

C/O IMPR. HOVAGHIMIAN

SUNBULLI HAN, CONS/PLE

Կ. Պոլիս, 2/15 Հոկտ. 1913

Միքելի Հայր Սուրբ,

Ինչպէս նամակագրութես պիտի հասկնար, հասցես փոխուած է այլ եւս: Տէր-Ներսէսեան²⁷ տպարանի հրկիզումով, 1914ի Տարեցոյցիս տպագրիչ ու

հրատարակիչ ունեցայ Տիար Յովակիմը²⁸։ Քիչ օրէն բախտը պիտի ունենամ նոր Տարեցոյցս Չեզ յղելու, (ղեպ 'ի Հոկտ.ի վերջ), նախորդներէն շքեղ տպագրութեամբ եւ ճոխ պարունակութեամբ։ Ներփակ ձեզ կը վերադարձունեմ Լեւոն Ե.ի ձեռագրին լուսանկարը²⁹ եւ կը փութամ կրկնել շնորհակալութիւնս։ Բնագրին ընթերցումը կատարելով կարելի եղածին չափ ամբողջ, շարել տուած եմ այդ գոյգ էջերուն հետ, կցելով նաեւ Ձեր նամակէն մեկնողական հատուածներ՝ Ձեր անունով։

Ասկէ առաջ, քանի մը զիրքերու խնդրանքս նկատի առած ատեննիդ, անշուշտ բնաւ չանցուցիք միտորնուդ թէ օր մը կրկին կրնամ համարձակիլ՝ նմանօրինակ խնդրանք մըն ալ ներկայացնել Ձեզ, Ձեր ազնուութենէն ... քաջալերուած։ Պարզ խօսիմ, իմ ունենալ փափաքածս է հիմայ Նար-Պէյի³⁰ «Քնար Պանդխտին»ը գոր ձեռք ձգելու համար գրավաճառ չքողոցի հոս, եւ միշտ յուսավրեպ ելայ։ Երեւակայեցէք, այդ աննման քերթող սրբազանին լոյս ընծայած բոլոր գործերն ունիմ, բաց ի «Քնար Պանդխտին»էն։ *Շատ ծովն տեղեակ* մէկ բարեկանս ըսաւ թէ այդ զիրքէն մատենադարանիդ [մէջ] կայ եղեր *մէկ տեղի օրինակ*։ Խնդրանքներուս ՎԵՐՁԻՆԸ նկատեցէք ներկայս եւ հաճեցէք գոհացում տալ bibliomane³¹ մախլոս լոյճանքիս, փտահ եղէք որ բնաւ չպիտի մոռնամ Ձեր բարեացական վերաբերմունքը։ Կանխամատոյց շնորհակալեօք եւ սպասմամբ Ձեր պատասխանին, կը մնամ Ձերդ յար յարգալիք

Թեոփիկ

***

THEOTIG
C/O IMPR. HOVAGHIMIAN
SUNBULLI HAN, CONS/PLE

Կ. Պոլիս, 22 Հոկտ. 1913

Սիրելի Հայր Սուրբ

Շնորհակալութեամբ ստացայ նուէր-օրացոյցնիդ, (թէն օր մը առաջ Գլրճեան գրատունը տեսնելով զայն՝ իսկոյն գնած էի եւ գիշերը կարդացած ամբողջովին Ձեր ուսումնասիրութիւնը)։

Այսպէս, կանխեցիք զիս՝ տարեկան նուէրի մէջ։ Գալ շաքբու, այսինքն 7/8 օրէն առիքը պիտի ունենամ ես ալ նոյնը կրկնելու Ձեզ, ուղարկելով «Ամենուն Տարեցոյցը»իս 1914 տարուան հատորս, գոր կը կարծեմ թէ բաւական խնամով պատրաստել յաջողեցայ։

Անակնկալ մը առթած ըլլալու համար Ձեզ, *այլեւայլքի* բաժնիս մէջ՝ այսօր իսկ գետեղեցի «Շահեկան Օրացոյց» մը խորագրով մէկ էջնոց յօդուած մը որ Ձեր «Յատելուած»ն ունի իրեն նիւթ, Ձեր «Ակնարկ»ին վրայ ձգուած «ակնարկ» մը սրբազապէս, դրուատալից տողերով որոնք կը վերջանան նոյնիսկ ռէկլամով³², որուն արժանի է արդէն Ձեր ուսումնասիրութիւնը³³։

Գալով «ՔՆԱՐ ՊԱՆԴԽՏԻՆ» զիրքին գոր նախորդ նամակաւս խնդրած էի Ձեր Գերապատուութենէն՝ կարելին ընելու, հայթայթելու եւ ուղարկելու

համար ինձ, կը կրկնեն խնդրանքս՝ *աւելի սաստկագոյն քափով* մը որուն համար կը յուսամ թէ ներողամիտ կ'ըլլաք, երբ միտք բերէք թէ ... bibliomaneի մը հետ է գործերնիդ: Չոհողութիւն մը ըլլած պիտի ըլլաք պարզապէս քանի մը ժամ խորելով եւ փնտռելով այդ գիրքը, գոր ուրշափ շուտ յղէք, այնքան շուտ փրկած կ'ըլլաք զիս անձկութենէ:– Տիգր[ան] Սաւալանեանցի³⁴ պատկերը (փոխ) եւ լիակատար կենսագրութիւնը կը հաճի՞ք արդեօք տրամադրել ... 1915ի տարեցոյցիս համար: Չերդ յար յարգալիք

ԹՆՂԻԿ

***

[Բացիկ]

Սիրելի Հայր Սուրբ, 9/12 Յնվր. բուակիր քարդերնիդ նոր ստացայ դեռ, ուղարկած գիրքերնուդ հետ: Կը փութամ շնորհակալութիւնս յայտնել Տարեցոյցիս մասին Ձեր գնահատականին համար, մանաւանդ *Դարանաղջիի*³⁵ «Ժամանակագրութեան» համար, որուն մէջ պիտի թարթափիմ 'ի մօտոյ, անմիջապէս որ կազմատունէն ստանամ զայն, նաեւ պիտի խօսիմ 1916ի հատորիս մէջ՝ անոր մասին³⁶: Կը մաղթեմ Ձեզ կար եւ կորով՝ նոր երկերու 'ի լոյս ածումին համար:– Եթէ ինձմով կը հետաքրքրուիք, քանի մը ամսէ 'ի վեր գրչի աշխատատեղի մը՝ Պրն. Չիբունիի³⁷ հետ գործի սկսած ենք հայ[երէն] մայր քառարանի մը պատրաստութեան համար. գիշեր ցորեկ կը տքնինք կոր: Եթէ ինչ ինչ թելադրութիւններ ունիք այս առթիւ, շնորհակալ կ'ըլլանք զայնս լսելով: Ամէն անոնքոր առաւել կամ նուազ չափով օգտակար ըլլան մեզ, պիտի յիշատակուին Յառաջաբանին մէջ: Եթէ Օրմ[անեան] սրբազանը հոս ըլլար, շատ պիտի օգտուէինք իրմէ. հաղորդէիք իրեն, խնդրեմ, այս տողերը: Քիչ ատենէն ալ արդէն պիտի ստանաք պաշտօնական նամակ մը երկուքնուս կողմէ՝ այս խնդրոյն մասին: Օրմ[անեան] Ս[րբազան]ի բառական ատեն առաջ նամակ մը յղելով, խնդրեք էի որ ինձ շնորհ քնէր հայթայթելու 1895ին հող տպուած Թ[աղէոս] Վրդ. Ա[ստուա]ծատ[ու]րեանի³⁸ «Համարաբարտ Հին եւ Նոր Կտակարանագ»ը. չպատասխանեց: *Վերջին* խնդրանքս նկատեցէք ասիկա եւ բարի եղէք օրինակ մը ուղարկել ինձ, ապահովեալ: Բօսքին ծախքը պատրաստ եմ հատուցանելու:– Չերդ կանխիկ շնորհակալեօք եւ յարգանօք

ԹՆՂԻԿ

(1915 Փետր. 14/27)

***

Կ. Պօլիս, 24 Փետր. 1922

Գերապատիւ Հայր Սուրբ,

17 Դեկտեմ. 1921 բուակիր Ձեր պատուականը ձեռքս հասաւ տարօրինակապէս յուզումնալից այս օրերուն՝ երբ կեանքիս ու գրական պարապմանցս անխոնջ ընկերուհոյն մահուան բօքը կը հեռագրուէր ինձ Չուիցերիայէն³⁹, եւ Ձեր սրտագին տողերը կեանքի ունայնութեան մօրուտին վրայ բացուած կոկոսներու պէս՝ կը բուէին դրասանգել աշխարհի ստութիւնը. «*Լիակատար*

ապարհնում եւ քաջողջ ու զուարթ վերադարձ ի հայրենիս: Կ'սփոփում, հաւատ ունելով որ սիրելի մը երկրածնչտը՝ տեսակ մը վերադարձ է ... 'ի հայրենիս զուարթնոց: Իր ցեղին ազատութիւնը երազող իր հոգին այլ եւս պիտի չտանջուի՝ մահկանացուներու դիւանագիտութեան դժխեմ խաղերէն, եւ հողանիւք շինուածքը բօրափած՝ պիտի արփարեւտ հոն՝ Հայաշխարհի համար ինկող իր ազգակիցներուն հետ: Արցունքներուս մէջէն՝ այս հաւատքովը կ'ապրիմ, սպասելով այն երանաւետ օրուան ուր ես ալ պիտի ողջունեմ իմ լուսարնակ Պէտրիչէս⁴⁰, աստե՛նականի քայրս՝ անդէ՛նականի կրեշտակս դարձած, մտեղէն սրտիս արիւնը՝ հոն ոսկեղէն սկիւի մէջ գինիի փոխարկուած, աշքիս բիրը՝ հոն աստեղակերպ սրադպագուն, կեանքիս երբեմնի լոբուստը՝ հոն վուվու եւ ալլու, աշխարհային նանիր իղձս՝ հոն շնորհ ու տեսլական...:

Հայր Սուրբ, Գլխադիրին⁴¹ առջեւ, անմահ պատարագի ատեն, հեղ մը գոնէ յիշէիք այդ շարչարուած Հայուհին որ աշխարհաւեր ամբուոքին մէջ բէր թողթ լապտեր՝ կախուած մնաց պատնէշի վրայ, մէջի մատիկ մը մոմին հետ իր կողերն ալ բռնկցնելով, իր տմոյն ցոլքէն թիզ մը հետուն ալ արձակելով, իրմէ աւելի բշուար խորհելով միշտ, մանաւանդ աղօթելով, 'ի ննջել եւ 'ի յառնել, արտօրքի ճամբաներուն վրայ բոլոր դեգերողներուս համար...:

Սգաւոր Չեր բարեկամը

Թ՛եղիկ

3.4. - Գրիգոր Շղթայակիրի⁴² նամակներէն այն երկուքը՝ գորս շահեկան դատած էր Չեր կիրք ճաշակը՝ ընդօրինակուած երբ ստանամ, շատ ուրախ պիտի ըլլամ: Ապրիք որ գոնէ ուշ ուշ կը յիշէք զիս, մանաւանդ կ'ուզեք օգտակար ըլլալ 29 տարեցոյցներուս արագ սպասմամբ: Կար ու եռանդ վանական հոգեբով եւ որբերու գործերով անխոնջ դատողիդ:

Նոյն

***

Կ. Պոլիս, 29 Ապր. 1922

Սիրելիդ իմ Հայր Սուրբ,

Ամսոյս 2 բուակիր նամակնիդ շարաքէ մը 'ի վեր ծոցս պահած ունիմ եւ ա՛լ համբանքը չեմ գիտեր թէ քանի՞ցս հանեցի զայն իր բարստոցէն վայելելու համար անձնիւր դողը Չեր հոգեբուիս գրուածքին: Ապրիք որ դառնացած սիրտերու կը մատչիք այսպէս գորովագին, փորձելով օծել զայնս այն անանուն սպեղանիով որուն զաղտնիքը կ'երեւի թէ Չեզ նման իրենց կոչումին արժանի վեղարի մարդիկը գիտեն: Պատարագնիդ արցունք խլեց աչքերս, եւ երեւակայութեամբ ապրեցայ այն պահը, Գլխադիրին առաջ ճերատիք, խունկի բուրումներէն գինով, կերոններու լոյսերէն հոգիս բռնկած...:

Հիախանդ համբուրի Չեր Ս. Աջոյն, եմ միշտ խոնարի

Թ՛եղիկ

Ամենապատիւին⁴³ Աջք կ'առնեն եւ կը խնդրեն որ յիշեցնէք իրեն դրկելիք քերթուածը: Տարեցոյցս մօտ է տալագրուելու: Եիտիկս ծուռ բող չձգէ, արդէն շա՛տ ծուռ է ան: Չեր դրկելիքն ալ չէք ուշացներ անշուշտ: Անհուն շնորհակալութիւն դրկած Չեր չէքին համար:

Ս. Պատր[ի]արք Հայրը նոր լուսանկար հանած չունի՞ արդեօք, իր պատկանելի գլխով, մագերն ու մօրուքը՝ ձխնափառ, ամբողջութեամբ՝ վեհափառ...: Եթէ յիշեցնէք իրեն, չի մերժեր զիս, օրինակ մը կը խաւրէ:

Նոյն

***

Կասթուրի (Գօրֆու), 16 Դեկտ. 1922

Սիրելի Հայր Սուրբ,

Անակնկալ դիպուածով մը, հալածուած միլիական⁴⁴ սարսափէն, հապճեպ մեկնեցանք Պօլսոյ ջուրերէն, եւ եօթնօրեայ տաժանագին ծովագնացութենէ մը վերջ եկանք հաստատուիլ առժամապէս յունական այս հեռաւոր կղզիին Կասթուրի կոչուած գիղը, որուն բովը կը գտնուի երբեմնի աշխարհասասան վեհապետին՝ Վիլիլմ Բ.ի պալատը⁴⁵, - բնակարան այժմ մեզի ուղեկցող 1600 հայ որբերու: Ազգ[ային] Խնամատարութեան⁴⁶ կողմէ մեզի պաշտօն տրուած էր իբր ուսուցիչ ընկերանալ անոնց, որոնք, ստուար մեծամասնութեամբ չափահաս եւ արհեստաւոր, անուղղայ եւ անուպայ տարր մը կը ներկայացնեն, դաստիարակուելու գլխովին անբնդունակ: Այս պայմաններուն մէջ, դիւրին է Չեր Գերապատութեան՝ երեսակայել թէ մեզ նման հայրենագուրկ եւ ընտանեզուրկ անձերու համար որքան դառն է համակերպիլ եւ գործել այս տեսակ անհանդուրժելի միջավայրի մը մէջ: Մենք ի բնէ խաղաղ եւ համբերատար աշխատութեան մարդիկ, սիրով պիտի լծուէինք աւելի ծանր աշխատութեանց, եթէ մեր արժէքը քիչ շատ գնահատող միջավայրի մը մէջ գտնուէինք: Դժբախտաբար մեր զլուխն ունինք տղայամիտ եւ անփորձ «Ռ-լիֆ»ի⁴⁷ ամերիկացի պաշտօնեաներ, գուրկ կազմակերպական ոգիէ եւ գործ մը վարելու կարողութենէ, որով խաղալիք դարձած ենք անոնց քմայքին, եւ այս պայմաններուն մէջ մեր հոս կայրը կրկին տառապանք մը պիտի դառնայ մեզ համար:

Արդ, մենք կը մտածենք ժամ առաջ հեռանալ այս անհրապոյր եւ հիւրամերժ ափերէն եւ նետուիլ տեղ մը՝ ուր մեր նախասիրութեանց համաձայն կարենանք նուիրուիլ աշխատութեանց եւ դրապէս օգտակար ըլլալ ոչ միայն մեր անձին, այլեւ մեր շրջապատին:

Այս կարգի վայրերէն մին ահա կը նկատենք Երուսաղէմի վանքը՝ որուն զլուխը կը գտնուի հիմա իր բազմահմտութեամբն անգուգական մեր հայրենակից հովուապետը:⁴⁸ Ուրախ ենք որ ասկէ առաջ երբ տակաւին Պօլիս էինք եւ մեկնելու հեռապատկերը մեր աչքին առաջքն ունէինք, մեր լոճանքին ընդ առաջ երթալով Գազագեան Վրդ.ի բերնով, շնորհ գտած էր Նորին Ամենա-

պատուութեան մօտ մեր քաղաքը հաստատուելու գաղափարը, որուն գործադրելիութեան արձագանգը եղած էիք Ձեր վերջին նամակաւ, որուն Պօլսէն պատասխանելու ժամանակը պակսեցաւ մեզ: Այդ նամակին մէջ կը թելադրէիք մեզ Պէյրութ անցնիլ, ուրկէ մեր Պաղեստին մուտքը դիւրացնել կը խստանայիք: Բախտն այնպէս բերաւ որ այս ոչ-թշնամի երկրին մէկ ակն իյնանք, երկուքս ալ անջատարար 'ի ձեռին ունենալով յունական անցագիրներ՝ յունական որեւէ ցամաքի համար: Արդ, բախանձագին կը խնդրենք որ հաճիք Ձեր ազդու բարեխօսութեանքն ամենուս սիրելի Դուրեան Ս. Պատրիարք Հօր՝ ստանալ մեր Պաղեստին մտնելու արտօնութիւնը, եւ տեղւոյդ անգլ[իական] իշխանութեան միջոցաւ ընդ փոյք հրահանգել տալ Գորֆուի անգլ[իացի] հիւպատոսը, մեր անցագիրները viser ընելու⁴⁹ համար: (Արշակին⁵⁰ անցագրին կցուած է իր մետասանամեայ որդին Սիմոն ալ): Մենք վստահ ենք որ բարի կամեցողութեանք մը այդ հրահանգումն ալ կը դիւրանայ, երբ զմեզ ներկայացնէք վանքին վարժարանին համար անհրաժեշտ ուսուցիչներ:

Սիրելի Հայր Սուրբ, նկատի առէք որ այդ ազնիւ ժեսով⁵¹ վերջ տուած պիտի ըլլաք մեր տխուր պանդխտութեան որ աւելի դատն է քան աղէտալի տարիներու արքայքը: Կը մնանք շնորհապարտ զգացումներով Ձերդ միշտ անկեղծ,

Թեոդիկ Լապճինճեան
Արշակ Ալպօյաճեան

Հասցէնիս. — Théotig, Poste Restante, Corfou (Grèce)

***

Théotig, Poste Restante
Corfou (Grèce)

Գորֆու, 22 Յնվր. 1923

Գերապատիւ Հայր Սուրբ,

Ամսոյս 2 թուակիր Ձեր պատուականը երկ ստացայ դեռ, որուն կը փութամ պատասխանել: Նախ շնորհակալութիւն իմ տաղտուկ հայրաքար յանձանձեղնող եւ խնդրանքնիս մասամբ գործադրել յաջողելնող համար: Ընկերոջս Ա[րշակ] Ալպօյաճեանի հաղորդեցի եղած կարգադրութիւնը իր Եգիպտոս անցնելուն մասին, եւ ինք ալ պէտք եղածը փութաց գրել Պրն. Չազրի⁵²: Երկուքնիս ալ ստիպուած ենք համակերպիլ մեր ճակատագրին, սպասելով միշտ լաւագոյն օրերու: Անշուշտ բանտի եւ արքայի տարիներու տաժանելի կեանքէն անհունապէս գերիվեր է ապրիլ կես-վանական մրնոյրտի մը մէջ եւ վայելել հովանին Ն[որին] Ամենապատուութեան, որ այնքան կարեկից է լուռ պարապմանց սիրահար իր հայրենակիցին բախտէն այնքան ապտակուած եւ իր կեանքի աշունին նետուած այս ակամայ նժդեհութեան մէջ: Ինչ մասիս եղած կարգադրութիւնը կ'ընդունին ատենի մը համար, մինչեւ որ «բացուին դռներ յուսոյ»⁵³ եւ հալածանքը դադրի հայ

մտաւորականներու դէմ, հայ քառասուններու դուր անցնէ մի քիչ եւ Ս. Յակոբայ վանուց պիտոճեն թոյատու ըլլայ անթոշակ չձգելու գրչի համետ աշխատաւոր մը: Հաճեցէք բարգձման հանդիսանալ իմ շնորհապարտ զգացմանցս՝ Նորին Ամենապատուութեան մօտ եւ ըսել իմ կողմէս, թէ մահու ճանապարհը տարիներ առաջ քալող եւ վիշտերուն վիշտը անմտունջ կրող թէոդիկը պատրաստ է իր շարժարտած գլուխը հանգչեցնել վանական խցիկի մը քարին իսկ վրայ, բաւ է որ իր շուրջն ունենայ հայատրոփ սրտեր եւ բարեմոյն դէմքեր, ինչպէս եւ զիրքեր ու թուրքեր: Չերդ յար յարգալիր

Թէոդիկ

***

[Բացիկ]

Գործու, 31 Դեկտ. 1924

Սիրելի Ս. Մեսրոպ Եպսկ. Նշանեան
Երուսաղէմ

Եպիսկոպոսանալու առթիւ Պիրեոն⁵⁴ հասնելնուդ՝ նամակ մըն էիք դրկած ինձի. չէի կրնար պատասխանել՝ ուղեւորութեան մէջ ըլլալնուդ համար: Մե՛ղք որ Ելլադայի⁵⁵ ափերը եկաք, առանց Յոնիականի⁵⁶ մեր դրախտագեղ կղզին այցելելու: Կը շնորհաւորեմ սրտանց Ձեր եպիսկոպոսացումը, ամանորի սեճեն մաղթելով Ձեզ քաջողջ կեանք եւ փառքի նոր տխողոսներ: 32 տարեցոյց դրկած եմ մեր Գաբիկեանին,⁵⁷ 4ր նուէր, մնացեալ 28 հատը դարձեալ Ձեր բարեացական ջանքերով կը յուսամ թէ կ'սպառին, որպէս զի հնարաւոր ըլլայ ինձ ժամ առաջ թեթեմալ Վիեննա ունեցած ծանրածանր պարտքերէս:⁵⁸ Խորիմեան Հայրիկի նամակը⁵⁹ պիտի դնեմ 1926ի հատորիս մէջ՝ որ պիտի բոլորէ իր *20ամեակը*. տեսնենք Ձեզմէ ի՞նչ կ'ունենամ: Կանխամատոյց շնորհակալեօք, կը մնամ Ձեր Սրբազնութեան յար անայլայլ սիրով՝

Թէոդիկ

***

Theotig, Poste Restante
Corfou (Grèce)

Գործու, 13 Մարտ 1925

Սիրելի Սրբազան Հայր,

Հաճոյքով ստացայ 24 Փետր. բուսկիր նամակնիդ եւ անոր ծոցը գտայ Ձեր եպիսկոպոսութեան յաջող յուսանկարնիդ: Պիտի դնեմ զայն 1926ի հատորիս մէջ. միայն թէ բարի ըլլայիք ինձ փութացնել Ձեր լիակատար կենսագրութիւնը, որպէսզի դնելիք պատկերիս արժէքը շեշտուէր: Գիտէք թէ վաղուց՝ ի վեր համակիր մըն եմ Ձեզի, իբրեւ լուրջ, ներհուն եւ պարտաճանաչ եկեղեցականի մը. եւ յետոյ Ձեր անունը յիշողութեանս մէջ կը զուգորդի միշտ երջանկայիշատակ Իզմիրլեան⁶⁰ հայրիկին՝ որ իմ մանկութիւնս է ճանչցած եւ դուր ալ վայելած անոր մտերմութիւնը երկար տարիներ, մինչեւ զինքը զերեզման իջեցնելնիդ: Ամենաշահեկան գրութիւնը՝ զոր կը յիշեմ կարդացած

ըլլալ Չեր գրչէն, բաց ի Սաղիմական մամուլի պատմութենէն,⁶¹ է ինձ համար օրագրութիւննիդ պատերազմի տարիներուն գրուած եւ հրատարակուած Ս. Գարսամանեանի տարեցոյցին մէջ:⁶² Ինչ որ հետ արժանի շեղաւ այդպիսի ուշագրաւ գրութիւն մը ձեռնէ հիւրընկալելու իր էջերուն: 1926ս պիտի բոլորէ իր *քաննամեակը*, եւ ես կարելիս ընելու ետեւէ եմ, զայն ոչ միայն շքեղ եւ ճոխ, այլ սովորական տարիներուն 1 1/2 պատիկ ծաւալովը լոյս ընծայելու համար, մանաւանդ որ հիմա մրցող ունիմ ամենաւերջ⁶³: Ուստի անակնկալ մը առթած պիտի ըլլաք ինձի, եթէ Չեր յիշողութենէն դուրս բերէք անցեալէն լաւագոյն դրուագ մը տարեցոյցիս ի սպաս, կամ, ձեռագիր մատենադարաննուդ փոշիներուն տակ ծուարած գեղեցիկ հմութիւն մը: Գաբիկեան մը ունէի հող. աստուած շատ տեսաւ՝ առաւ ձեռքէս. ո՛րքան կը սիրէինք զիրար, եւ ո՛րքան գաղափարակից էր ինձի որպէս բանահաւաք-բանասէր: Յանձին Սրբազնութեանդ կ'ողջունեմ հանգուցեալը. մի՛ մոռնաք ինձ անելի տարեցոյցս որ դժխեմ կեանքիս լծորդուած՝ անոր հետ պիտի դադրի միայն: Ինձ հող անցնիս կ'երեւի թէ դեռ շատ ջուր պիտի վերցնէ, մինչեւ որ խմին ալ ... ջուրիս քաշուիլը. ողջութիւն ըլլայ: Ս. Պատրիարք Հօր եւ Բարզէն Ս[րբազան]ի⁶⁴ բարի տրամադրութիւնները չեն բաւեր եղեր միայն: Տպարանիդ դեռ եւս անկազմակերպ վիճակը գիտնալուս, կը ջանամ իմ իւղովս տապկուիլ դեռ, չարժանանալով 20րդ տարիս հոնկէ շարելու: Թերեւս 21րդ տարիս արժանանայ այդ բախտին: Ամիսէ մը անվրէպ կ'սկսիմ տպագրութեանը, հաւանօրէն ՎԵՆԵՏ[ԻԱ], քանզի ՎԻԵՆՆԱՅԻՔ հոգիս հանեցին եւ զիս զէնի ալ ենթարկեցին՝ իբրեւ երկրպագու «անարգ մամոնայ»ին: Չեմ *յուսահատիր* սակայն. կեանքիս բառարանէն ջնջած եմ վաղուց ընդգծած բայս, քանզի եթէ այդպէս ըլլած չըլլայի, ա՛յսքան ցականքներէ եւ բախտէս կրած լախտի հարուածներէն վերջ չէի մնար ողջ: Իմագայ որ ԱՆՄԱՀՈՒՆԻ⁶⁵ անուն ուսուցիչ մըն ալ մեռեր է հող. կը հաճի՞ք մահուան քուականը միայն հաղորդել ինձ, մահագրութեանս մէջ անցընելու համար, համառօտ կենսագրութիւնը քաղեցի հոս մեր Տէր Եղիշէ քահանայ Գասպարեանէն (նախկին Օհանիկ սաներնիդ՝ ի Ժառանգաւորաց Վարժարանի): Նոյնին պատկերն ալ կրնա՞ք հայրայթել արդեօք. տարիներ հայ մանկուոյն համար դատող կրթ[ական] վաստակաւոր մը գոնէ իր թողթէ մահարձանն ունեցած ըլլայ: Ողբացեալ Գաբիկեանի համար յայտնած Չեր ցաւակցութեան համար խորապէս զգածուած եմ. չգտնուած տղայ էր. բառ առ բառ պիտի դնեմ մահագրութեանս մէջ իր յիշատակին եւ արժանիքին նուիրուած տողերնիդ. ցաւակցական զիրս՝ ուղղուած իր վշտակիլը այրիին՝ կը հաճի՞ք յանձնել: Գալով տարեցոյցներուս հաշուոյն, սիրտս հանգստացաւ՝ Չեմ եւ քիչ առաջ Բարզէն Ս[րբազան]է իմանալով որ հաճեր էր եղբայրօրէն ստանձնել այդ հոգը. շնորհապարտ պիտի բողոք զիս՝ եթէ Չեր կարելին ընէիք, որպէս զի *սակաւարիս օրինակներ միայն մնային ձեռուրնիդ*: Գրած թիւերնիդ ճիշդ է. 32 - 4 = 28: Յոսպալ⁶⁶ եւ այլուր բազմաթիւ ծանօթներ ունիք. չէի՞ք կրնար հոն ալ դրկել, սատարած ըլլալու համար գրչի աշխատատարի մը որ իր գաղթականի կեանքը կապած է անոր հասոյթին: Ծախտուածներուն փոխարժէքը, առ հաշիւ ըլլալով, եթէ

փութացնէր ինձ, շատ գոհ կը մնամ, ֆր[անս]ի հաշուով դեռ կը հեծն
 պարտքի տակ. ճաշին հաշին ալ կը կցէք անոր: Հագար ներողութիւն բոլոր
 այս տարապարհակներուս համար: Խօսք մըն ալ, ու վերջացնեմ: Քանի մը
 շարք առաջ հոս մեռաւ սկիտարցի կարգով երիտասարդ մը Գրիգոր
 Մինանեան, քարակոբ, եղբայր՝ Ռամիլ (?)⁶⁷ դեղագործ Մինանեանի եւ
 եղերաբախտ Փրօֆ. Անդր[անիկ] Կարապետեանի⁶⁸ այրիին որ հոսկէ Իտալ-
 իա մեկնած էր. մահէն վերջ եղբորմէն նպաստ եկաւ, բայց յրրօմանտ⁶⁹ նա-
 մակը ետ դարձաւ. գրեթէ անօրի մեռաւ խեղճը: Յարմար կը տեսնէ՞ք այդ
 դեղագործ եղբորը լուր մը տալը. հանգուցելոյն գոյքերը կառավարութիւնը
 գրաւեց. արդէն մեծ բան մըն ալ չէին: Ձերոյ միշտ անայլայլ սիրով

Թեոդիկ

Ս. Պատրիարք Հայրը միշտ կը տեսնէք. ըսէք թէ ամիսէ մը գրքիս
 տարագրութիւնը կ'սկսի, եւ ես կ'ըղծամ իմնով բանալ նորէն հատորս:

***

Theotig, Poste Restante
 Corfou (Grèce)

Գործու, 11 Ապրիլ 1925

Գերաշնորհ
 Տ. Մեսրոպ Եպսկ. Նշանեան
 Երուսաղէմ

Կը հաստատեն Մարտ 13 քուակիրս, որով կարեւորը հաղորդած էի Ձեր
 Սրբազնութեան:

Ա. Մտրատեանը⁷⁰ 4-5 օրէ ի վեր հոս է, եւ օր չըլլար որ Միջնաբերդի
 վանական խուցս չայցելէ: Վառվռուն, շենշող եւ յարաշարժ երիտասարդ մըն
 է. մեր կայանի «քիփ»երը ուսումնասիրելու ետեւէ է եկածէն ի վեր: Շատ
 ախորժեցաւ մեր կղզիէն. միտք ունի 2-3 ամիս կենալ: Շատ անգամ Երուսա-
 դէմի յիշատակները կը քրքրէ ինձի, երախտագէտի զգացումները չկրնալով
 գտակել՝ Ձեզի հանդէպ. «խօսս պէս կը սիրեն զինքը կ'ըսէ, չես գիտեր, Թեոդիկ,
 ի՛նչ մարդ է, անուշ, բարի եւ մանաւանդ ազնուական»: Եւ այս խօսքերը կ'ըսէ
 մէկու մը որ անելի շատ կը ճանչնայ զՁեզ: Ուստի իր «անուշ, բարի եւ
 ազնուական» ածականներուն շարունակութիւնը ընել ինձ վիճակեցաւ. «... եւ
 անձնուէր»: Ու տեսնելու էիք իր դէմքի արտայայտութիւնը՝ արտաբերած ա-
 ծականս յետէն վերջ գայն հաստատած ատեն: Ո՛րչափ հպարտ կ'զգամ
 ինքզինքս՝ Ձեր բարեկամութիւնը վայելելուս, նոյնքան կը հպարտանայ հայու
 հոգիս՝ երբ գաւառի գաւակ մը երկրէ երկիր կը շրջի այսպէս, հայութեան
 համբաւին գարկ տալով իր «բասրէլ»ով⁷¹ ու վրձինով: Եւ նոյնքան յաճախա-
 դէպ է Ձեր վրայօր խօսիլը որբանոցի պաշտօնակիցներէս Տ. Եղիշէ Բահա-
 նայ Գասպարեանի, երբեմնի աշակերտ «ժառանգաւորաց»ի, որ Ձեզն պա-
 հած է անուշ յիշատակներ:

Ներփակ պիտի գտնէք Բարգէն Սլրբազան Կիլիկեանի ուղղեալ մէկ նամակս, նաեւ Ա. Մուրատեանի նամակը՝ Չեզի ուղղեալ: Չեր Սրբազնութենէն ի դիմաց Թէոդիկի խնդրուածն է արտահանութիւնը Այվազովսիի⁷² մէկ նկարին որ դակիճներուդ մէջ կախուած է եղեր: Լուսանկարիչ Ճերունեանը անշուշտ չի մերժեր այս յոգնութիւնը, երբ Չեր Սրբազնութիւնն ըլլայ իրեն ըսողը. եւ յետոյ իր անունն ալ անպայման պիտի դնեն նոյն պատկերին տակ ի Տարեցոյցի իմուն: Միայն թէ դո՛ւք ալ հսկէիք, որ *անրերի եւ յաջող քաշեր* այդ խղաներկին պատկերը, որով պիտի շքատրուած ըլլայ տարեցոյցիս գեղար[ուեստական] բաժինը՝ միշտ Չեր շնորհիր: Այդ քաշելիքէն մէկ օրինակ միայն բարի կ'ըլլաք ինձ դրկել *շուտով*, զի տարեցոյցս կը տպուի կոր անդին մէկ կողմէն, իմա՝ ՎԵՆԵՏԻԻԿ:

Աս մէկ խնդրանք: Երկրորդն ալ ինձ համար պիտու՛ դիւրին է Չեզ համար ալ: Լուսահողի Կ[արապետ] Գաբիկեանը քանի մը տարի առաջ Չեր ձեռագիրներու մատենադարանէն ընդօրինակած ու ինձ դրկած էր տասնեակ մը տաղեր, որոնցմէ միայն խորագիրն է «*Խուն ինչ քատագով գվարժասկետաց*, տաղ Ը.»⁷³: Պոյսոյ տունէս բերել տուի հրատարակելի ձեռագիրներուս դէզը, եւ երբ այս տաղը կարդացի, մտադրեցի անպայման դնել Տարեցոյցիս մէջ: Չեզմէ խնդրանքս է ուրեմն՝ նայիլ եւ ըսել թէ նոյն ձեռագիր տաղարանին հեղինակը, կամ, այս խորագրով գրուած տաղը ո՞ր գրիչին գործն է: Անշուշտ Կ. Գաբիկեան քանի մը տարի առաջ գրած նամակին մէջ յիշած էր հեղինակը, բայց նամակը գտնելը դժուար է:

Անձկագին սպասմամբ Չեր պատասխանին, կը մնամ
Չերդ անաղայլ սիրով

Թէոդիկ

***

Theotig, Poste Restante
Corfou (Grèce)

Գործու, 21 Ապրիլ 1925

Աճենասիրելի Սրբազան Հայր,

Քրիստոս Յարեալ ի Մտեւոյց: Չեմ գիտեր թէ ո՞րքան կը վայել փերիշան դարիքի⁷⁴ մը շրթանց երջանիկ մահկանացուներու շրթանց վայել այս սրբազնասուրբ քանածեր:

Երրորդ օրն է, մեզ, քերթիւսցոցս համար, Չատկուան տօնին. ու ես այս հանդիսաւոր օրերուն մէջ Միջնաբերդի խցիկս քաշուած՝ գլուխ կախ անդու կ'աշխատիմ, քանզի Ս. Գազարու տպարանի տեսուչ Հ[այր] Յակոբոս Վրդ. Բոսալրյոզեան «ձեռագիր» կը պոռայ ինձի: Այսքան քնատութեան ու դատանքի տոկամ՝ հրա՛շք իրա՛ որ:

Ստագայ հաճոյքով Մարտ 31 քուակիրնիդ, ներփակ գտնելով 445 ֆրանքի չէք մը իբր փոխարժէք ծախուած 16 տարեցոյցներուն եւ ճառերուն: Խորին շնորհակալութիւն:

1°. Աղանունի Ակրտիչ⁷⁵ Ս[յրբազան]ի ո՛վ տունը է տարեցոյց մը նուէր, խելքս չիասա: Ո՛չ աշխատակիցս է, եւ ո՛չ ալ բարի գտնուած է մեր Լ[որտ] Ս[էլյորզ] Ֆրնտի⁷⁶ անգլ[իացի] տնօրէնին նամակին իմ մասիս տուած պատասխանը գրած ատեն, «Թեոդիկի համար գործ չկայ յերուսաղէմ» ըսելով, այն օրերուն երբ Բաբգէն Ս[յրբազան] Ամերիկայէն կը գրէր ինձ. «Պատրաստուէ՛, Երուսաղէմ պիտի տանիմ գրեզ»: Ուստի կը խնդրեմ որ 30 ֆր[անք] փոխարժէքը գանձուէր յիշտայէն: Իմ արիւնս կը վազէ կոր արդէն՝ 32 տարեցոյցէս 16 միայն գանձելով՝ եւ «անյայտ»ներուն ու «անվաճառ»ներուն համար սիրտս կտարելով: Սիրելի Սրբազան Հայր, այս տողերը չըլլա՛յ որ զանգատի ձեւ բան մը նկատէք, այլ վերագրելիք միայն իմ սրտնեղութեանս՝ գոր պարզելով մտերիմի մը ինքզինքս մասամբ սփոփած կ'զգամ կարծես:

2°. Կը խնդրեմ որ Ձեր քով անվաճառ գտնուած *իմ եւ նոր տարեցոյցներս* (1926ը 3ական միասնէրը 4ական) ամուր բողոքով եւ առասանով ծրարներու վերածել տալով՝ ուղարկելիք (registered եւ printed) տղոս հասցէին որ ահա՛ .-

Mr. V. Theotig, c/o Karagheusian Esq.,
259 Fifth Ave. New York, N.Y. (U.S.A.)

Ինչ որ ծախսէք նոյն ծրարներուն համար, պատրաստ եմ իսկոյն փութացնել Ձեզ փոխարժէքը փոքրիկ չէքով մը: Եղաւ ըլլալիքը, բող վնասս կատարեալ ըլլայ: Մագիլն Պաղեստինի մէջ 16 հատ միայն տարեցոյց սպառիլը կործանումը եղաւ Թեոդիկի, որ *բոլի*⁷⁷ համար ահագին վճարեց ի Վիեննա, Աւստր[իական] բրթատարութեան սակագինին 50% բարձրացման հետեւանօք:

3°. Այրի Տիկ. Գաբիկեանի կարելի՞ է արդեօք լուր մը ընել որ չուշանար դրկելիքները ինձ փութացնել:

4°. Անմահունիի քանի մը տողնոց կենսագրութիւնը կը հաճի՞ք հաղորդել ինձ: «Մահագրութեան» համար է:

5°. Ա՛յ խորիսած չունիմ հող զալուս մասին: Իրենց գիտնալիք բանն է: «Իս ուզողին գերին եմ...» եւն. արեւել[եան] առածը չի՛ մոոցուիլ ասանկ պարագաներու:

6°. «Եթէ ժամանակս ներէ, կ'աշխատիմ քան մը պատրաստել 1926ի տարեցոյցիդ համար»ով կ'աւարտելիք նամակնիդ: Ահա՛ սիրտկոտրումս բուժող պարագայ մը: Այո, Սրբազան Հայր, տարեցոյցիս *քսանամեակին* պէտք է որ ձեր «հովիտ»ի «արմաղան»ը ընծայարե՞րէք, եթէ չէք ուզեր ծուռ ձգել ճիտիկը Թեոդիկին, որ իր բախտէն շա՛տ ապտակուած է արդէն: Կը բանամ այս առիթս 20 Մարտ 1924 քուակիր նամակնիդ՝ սա տողերնիդ յուշելու համար Ձեզ. «Ձեր յանձնարարած գործն անթերի ընելու համար կը կարօտի քաւական պրպտուսներու, մանատանդ որ ամբողջութեամբ կարելի չէ կազմել Ե[րուսաղ]էմի պատրիարքական շրջան. անկէ քաւական օղակներ կը պակսին, եթէ ուզենք երկնցնել զայն օսմ[անեան] տիրապետութենէն առաջ»: Ահա ուզածս. քանի մը օղակներու պակասով ալ գոհացող եմ, քաւ է որ կամահաճ գտնուիք այս ուշագրաւ շրջան յօրինելու եւ իբր մանեակ մարգարտեայ՝

կախելու քսանամենի Տիկին Տարեցոյցիս ճիտն ի վար: Կանխիկ շնորհակալութիւն:

7-^o. Նկարիչ Ա. Մուրատեան Ս. Տեղեաց պատկերներն (իբ քաշած) մի քանին նուիրեց Տարեցոյցիս համար. - ա) պզտիկ ծանօթութիւն մը տուէր Բերլինի վանուց մասին.⁷⁸ ինչեա՞ն է Վարազայ վանուց երբեմնի վանահայր ծերունագարդ Սահակ Վրդ. ինչեա՞ն է տեսուչ Խորեն Վրդ.:⁷⁹ ք) Նոյնպէս պզտիկ ծանօթութիւն մը տայիք ԳԱԻԹԻ ԲԵՐԿԻՆ⁸⁰ եւ ՅՈՎԱԼԷՓԻ ԱՂԲԻԻՐԻՆ⁸¹ մասին:

- Աւարտեցի խնդրանքներս. իս «ժողելոյիկ» չէր ձգեր (իւր Գարիկեանիս սիրած բառով): Տ. Եղիշէ Գասպարեանը տեսնելուս կը հաղորդեմ Ձեր Յ[ետ] Գ[րութեան]-ը: Դուրեան Արք.ի մամակս յամձնուէր իրեն: Քերթուած դրկեց ինձ, մէկի տեղ՝⁸² Ողջ ըլլաք բոլորդ ալ:

Ձերդ խ[ոնարի] ծ[առայ]

ԹՒՆՈՅԻԿ

Կը հաստատեմ Ասյր. 11 բուակիրս:

***

Գործու, 23 Սեպտ. 1925

Գերաշնորհ

Տ. Մեսրոպ Եսայ. Նշանեան

Երուսաղէմ

Օգոստ. 12 բու[ակիր] մամակնիդ շնորհակալութեամբ ստացած եմ, հանդերձ Այվագովսկիի պատկերով գոր 1927իս մէջ պիտի կարենան ղնել, «գեղար[ուեստական]» բաժնիս փակման բերմամբ: Թէ ինչո՞ւ ուչ կը պատասխանեմ եւ ասանկ անճոռնի գիրով կը գրեմ սոյն բղթիկը, Բարգէն Սրբազան բող բարի ըլլայ պատճառը պարզել Ձեզ: Ուրախ պիտի ըլլայի եթէ 7 տարեցոյցներս ըրքօմանտ⁸³ հաճէիք յղել զակիս (վրան printed⁸⁴ գրել չմոռնալով) եւ ծախուած տարեցոյցին փոխարժէքը յատկացնելով առաքման ծախուց: Ձեր «տէլի օղան»ը⁸⁵ հոս ո՛չ մէկ վարկ ունի հայոց մօտ: Իմ, Յովի[աննէս] Ասպետի⁸⁶ ու Յակոբ Օշականի⁸⁷ յորդորք ապարդիւն մնացին: Իր ծակաչք. խենէշ եւ «առաւ-փախաւ»եան նկարագրով ամենուս աչքէն ինկած է: Մե՛ղք իր նկարչի անժխտելի կարողութեան, անպատճառ երակ մը կայ մէջը Մուսմէտէն՝ որուն մօտ 4 տարի է ապրեր...⁸⁸ Ձեր աղօթքին կարօտ՝

ԹՒՆՈՅԻԿ

***

Theotig, B.P. 295

Nicosia (Cyprus)

Նիզոսիա, 12.1. [1926]⁸⁹

Սիրելիդ իմ Սրբազան Հայր,

Ամսոյս 4 բուակիր մամակնիդ հոս ստացայ, բազմօրեայ փոքրիկալից ծովագնացութենէս վերջ եւ ախորժով կարդացի մանաւանդ այն բանկազին

գնահատութիւնը՝ զոր հաճել էիք յայտնել նոր Տարեցոյցիս բովանդակութեանը մասին: Մեզիպետները որոնք անելի *խաւայիտ*⁹⁰ են քան նիւթապաշտ լիովի վարձատրուած կ'զգան ինքզինքնին, երբ ձեզիպետները կը լսեն քաջալերիչ խօսքեր: Ամբողջ տարուան մը յոգնութիւնն առնել տուիք ինձի՝ կարծրադրոշմ Ձեր երկու բառերով: Եւ որպէս զի բարոյական կորուովս սպառազէն ասպարէզ իջնեմ կրկին՝ ի պատրաստութիւն 1927ի հատորիս, պիտի խնդրէի Ձեր Սիրելիութենէն՝ ձերովսանն սատարել Ձեր պատուարեր աշխատակցութեամբ: Քանի՛ տարիէ ի վեր ստորագրութիւննիդ չ'երեւիր Տարեցոյցիս մէջ: Եթէ Ձեր գլուխին ցար անհանգիստ չընէ զՁեզ վերստին, քորն համար սրտանց աղօթող եմ, քարի եղէք շահեկան նիւթ մը որոճալու այժմէն եւ մինչեւ զարուն անոր կերպ ու կերպարան տալով ինձ փութացնելու: Ամենախրոստ Ձեր մատենադարանին ՉԵՌԱԳԲԱՅ բաժնին մէջ արդեօ՛ք որքան զմայելի գանձեր կան արտագրելիք եւ լուսանկարուելիք՝ Ձեր կիրք ճաշակաւ, ի զարդ տարեցոյցիս: Հէ՛ք Գաբիկեանիս ո՞վ յաւագոյն փոխանորդ՝ Չենն զատ: Հայրիկի անտիպ նամակին համար այժմէն ընդունեցէք իմ սրտագին շնորհակարութիւններս. կարելի՞ է արդեօք յաջորդ քրքատարով ունենալ զայն: Նմանեցայ տղու մը որուն շաքար կը խոստանան ու ... կ'ուշացնեն: Ընորհակարութիւն նաեւ օրացոյցին եւ 2 լուսանկարներուն համար: Շատ յարմար պիտի ըլլար դնել Հայրիկի նամակին մէջ *Կարասպետ եղբանցի*⁹¹ պատկերն ալ. արդեօք կարելի՞ էր հող ճարել եւ փոխ ինձ ուղարկել զայն: Ուրախ եղայ նաեւ իմանալով որ տարեցոյցներս (3 հատը նուէր էին ձեզի, Բարզէն [Կիւլտերեան] Ս[րբազան]ի եւ Ամեն[ապատիս] Ս[րբազան] Պատր[իարք] Հօր) ձեռքէ կըցեր էք հանել: Ընորհապարտ բողած կ'ըլլայք զիս, եթէ ատոնց փոխարժէքին համար չէք մը գնէք անգլ[իական] ոսկիի Լոնտոն հատուցանելի՝ եւ ինձ փութացնէիք, իյնալով ընդի[անոր] գումարէն այն ծախսը զոր պիտի ընէք 1925ի 7 տարեցոյցներս զակիս դրկելու առիթ: Այո, յաւագոյն է զայնս ուղարկել Ն[իւ] Եօրք:

Անա՛ իր հասցէն. V. Theotig

c/o Karagheusian Esq.

295 Fifth Ave.

New York, N. Y.

(U.S.A.)

Հագա՛ր ներողութիւն՝ Ձեզ առքած ձանձորայններուս համար, իբր թէ անգրադ մէկն ըլլայիք: Կրնայի՞ք ինձ լսել թէ Այվազովսքիի նկարը (որուն reproduction⁹² ստացայ) ի՞նչ տեսարան կը ներկայացնէ, այսինքն քիչէին տակ ի՞նչ գրել յարմար է՝ իբր նոյն իղաներկին որակական կամ բացատրական: Բարեւներս Տիար Կ. Նուրեանի՝ որ 3 տարիէ հետէ մտոգած է Տեղեկատու Դիւանը յաճախ իրեն հետ սուրճ խմող ու կատակող բարեկամը:

Ամանորի սրտանց բարեմաղթութեանցս կ'ընկերացնեմ իմ կարօտագին բարեւներս ու կը պագնեմ Ձեր Ս. Աջր հիախանդ:

Ձերդ խոնարհ

Թէոդիկ

Theotig, B.P. 295
Nicosia (Cyprus)

Նիգոսիա, 15 Փետր. 1926

Սիրելի Սրբազան Հայր,

Ի ձեռն ունիմ 6 Փետր. բուակիր նամակնիդ ներփակ 8-19-3 չէքին հետ: Հին եւ նոր հաշուոց կարգադրութիւննիդ կատարելապէս ճիշդ է. խորին շնորհակալութիւն: Տարիներէ ի վեր Ձեր ինձ հանդէպ շատ համակիր վերաբերումը ոչ այնքան արժանիքիս վերագրելի է, որքան Ձեր սիրոյն առ Հայ Գրականութիւն, որուն մէկ համեստ մշակն ըլլալս մեծ պատիւ մըն է ինձ համար: *«Ամական կեանքը չեմ ապրած՝ բառին դասական իմաստով, բէս ինձ կենցաղս շատ հեռի չէ անոր հաւսարել, այն օրէն որ Աստուած ուզեց անուսականս բնդիատել եւ իս նետել դէպ ի մենութիւն: Ինձ եւ Ձեր միջեւ տարբերութիւնը մեծ չէ, դուք անգուժատ կը բուրէք, իսկ ես բորբոս սուփերաց, դուք զԱստուածածին կը բարեբանէք, իսկ ես զԱնահիտն ոսկիածայր⁹³: Երբ տրուէր ինձ տասնամեակ մըն ալ բարդել կէս դարու կեանքիս վրայ, բերես աւելի հասուն գործեր կարենայի երեսն բերել: Ափսո՛ս որ նոր միջավայրս հեռի է զիս գոհացնել. Գործիւն աւելի մեծ անայութիւն մը շուրջպատած է զիս, պրպտող միտք մը ո՛րքան յուսախար կ'ըլլայ ու կը տատապի ալ երբ մատենադարանէ զուրկ է եւ գաղափարակիցներ ալ չունի իր մօտ: Երեսնամեայ հաշուակալական կեանքս գոր քաշքշեր էի Սրանայո՛ւ ճակատագրուած է եղեր որ շարունակուի, եւ ես ցարեկուան քիւերես վերջ պարտաւոր եմ մխրճի նորէն տարեցոյցիս պատրաստութեան գործին մէջ, յոգնած գլուխով եւ բունի ժամերու զեղումով: Համակերպութիւն, արդէն ի՞նչ է եղած վերջացող տասնամեակի կեանքս, այսքան զուլումներէ ու զրկանքներէ վերջ: Բայց ի՞նչ հարկ ա՛յսքան մանրամասնութեանց, ամօք չէ՞ միթէ ուխտեալ աշխատատրիս՝ դժգոհիլ ներկայէն, երբ անցեալն աւելի մուսլ էր եղած, եւ մինչ ա՛յնքան ստուարաբիւ ազգակիցներ կը շարունակեն քարշ տալ իրենց մրգուզ գոյութիւնն օտար հորիզոններու տակ: Մտմտութս հոն է, Սրբազան Հայր, որ օր մը սա կատակերտ մարմինս պիտի ամփոփուի օտար հողի տակ, եւ, մէկդի՛ քարք մեռելոցի օրեր Հայր-Մեր մը զբուցող պիտի չունենամ ՚ի վայրի դալարոջ անդ ուր բնակեցոյց զիս նժդեհութիւն ինձ դժնեայ:*

.. Հայրիկի անտիպ նամակն բնբերցայ մեծ հաճոյքով, մտադիր եմ գրողին եւ ստացողին պատկերներն ալ դնել միասին. Եզեանցիներ փնտռելու ետեւէ եմ: Երբ վանքդ ունի Հայրիկի մէկ տարբեր յուսանկարք, *փոխ* տրամադրէիք զայն ինձ ալժմէն: Ռուսերէն գրքին համար գրեցի այսօր Ա[րշակ] Ալպոյաճեանի, որ ինձ հաղորդէ կարեւոր բացատրականը լրացուցիչ⁹⁴:

.. «Գիշերային տեսարան՝ Խրիմի մէկ ծովեզերքը» Այվագովսքիի նկարն ալ զայ տարի պիտի դնեմ, երբ այս վերնագիր-բացատրականը չհաղորդէիք ինձ հերուրնէ, ոչինչ պիտի հասկցուէր պատկերին անորոշութենէն:

.. Ռուսիս եմ իմանալով որ տարաբաննիդ զէշ ադէկ կը հողովի Ս. Յակովբեանց կանարներուն տակ: Չարժանացա՛յ դեռ անոր նախընծայ

պատուէն (դրուագներ Յիսուս Մանուկի Կեանքէն)⁹⁵ ճաշակել:— Հաճոյքով կրնամ ներկայացնել Ձեր տպարանին համար որպէս գրաշարապետ՝ ՄԿՐՏԻՉ ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆՆԵր, իր «արհեստին մէջ քաջահմուտ եւ խղճամիտ» մոծով փնտռուելիք մարդ. 10 երես շարէ՛ 10 սխալ չի սպրդեցներ, եւ արագաշարժ ալ է: 12 տարիէ ի վեր գրաշարապետն է Միւլքուն] Յովակիմեանի տպարանին՝ ի Պոլիս: Յովակիմեանի աչքին լուսն է, եւ դժուար՝ թէ կարելի ըլլայ խել զինք Յովակիմեանի ձեռքէն: Ես թելադրած չըլլամ Ձեզի: Հիմա սապէս եթէ շարժիք, յուսամ՝ կ'աջողիք. — Սմբատ Եպսկ. բող իր մօտ կանչէ զինք եւ *գաղտնաբար* խօսի Մկր. Նահապետեանի, իր նոր պաշտօնին մասին յերուսաղէմ: Եթէ զինք կարենաք ըստ կարի գոհացնել, չեմ յուսար որ մերժէ: Անգամ մըն ալ կրկնեմ առանց չափազանցութեան, թէ *ամբողջ ներկայ հայ գրաշարական աշխարհին մէջ այս մարդը մէկ հատիկ է*, լռիկ մնջիկ աշխատող, ծանր գլուխ եւ վարպետ: Ունի կին մը միայն, եւ կը բնակի Հասքէոյ⁹⁶: Անդոհի օրերուն երբ կը հեռանայի Պոլսոյ ցորերէն, իմացուցի իրեն թէ, եթէ երուսաղէմ երբամ ու զինք կանչեմ կուգա՞յ. այո՛ պատասխանեց. չգիտեմ թէ այժմու տրամադրութիւնն ի՞նչ է: Խնդիրք կը կայանայ Սմբատ Եպսկ.ի սրտագին հրաւերին վրայ, ներկայացնելով Պաղեստինը որպէս ազատ երկիր եւն., եւն.: Մնացեալը՝ ձեր գիտնալիք բանը:

•• Երբ մահեր պատահին հող, Յոպայէ եւն. հաճէիք հաղորդել ինձ, որ անցընեմ մահագրութեանս մէջ:

•• Օրմանեան Ս[րբազան]է 2 պատկեր դրկած էիք ինձ, մին Աղեքսանդրիոյ ծովեզերքը՝ նստուն վրայ քաշուած Պ[օղոս] Նուպարի⁹⁷ հետ: Ի՞նչ լաւ կ'ըլլար, եթէ կարենայիք ձեռք ձգել երջանկայիշատակ Պատրիարքէն յիշատակի թուրք մը՝ որ քիչ շատ ազգային կամ գրական արժէք ներկայացնէ, նոյն պատկերին հետ դրուելու համար գալ տարուան հատորիս մէջ:

•• Ներփակ քարոյր որ «Միջնադարեան հայ խճանկար»ի նմոյշ մըն է, ատենօք լուսահոգի Գաբրիկեանը խաւրած էր ինձի որ դնեմ: Պիտի դնեմ, բայց բարի ըլլայիք բացատրական մը կցել անոր, ո՞ր կը գտնուի ներկայիս, ո՞ր պատր կամ գետինը կը զարդարէ, լայնք ու երկայնք ո՞րքան են եւ ի՞նչ գոյնեւորով խճանկարուած՝ շրջանակը, թռչունք ու ողկոյզք. վերելի հայելներ Գաբրիկեան գրած է նոյն քարոյին ետին՝ լուսանցքին վրայ: *Նորէն ինձ վերադարձնէիք զայն*:— Ահա շարք մը ձանձրոյթներու, որոնց իւրաքանչիւրը պիտի հաճիք տանիլ անշուշտ ի սեր ... գրքիս *փարդախութեան*⁹⁸ որուն համար մաղթասաց էիք եղած: Կանխապայտ շնորհակալեօք, կը մնամ Ձերդ խոնարհ

Թ՛էռոյիկ

***

Théotig, B.P. 295

Nicosia (Cyprus)

Նիկոսիա, 14 Ապր. 1926

Միւլքի Սրբազան Հայր,

Ի ձեռին ունիմ ամսոյս 5 թուակիր նամակնիդ, իսկ գրասեղանիս վրայ՝ այն աննման հայոճ պատկերը նրբանկար, որ կոչուած է տարեցոյցիս զարդը

կազմելու: Գեղարուեստէ հասկցող պաշտօնակիցներս քննադրեցին ինձ՝ ատով յօրինել 1927ի հատորիս շապիկը, յարեմման գոյներով: Մտածեցի շատ, եւ համոզում գոյացուցի որ իսկապէս չքնադ բան մը պիտի ըլլայ ան, թէն «դրիգոլո»⁹⁹ կաղապարում ըլլալուն՝ մեծածախս. այնպէս որ անիկա ոչ միայն կողքի գարդ պիտի ծառայէ, եւ այլ ձեր յօդուածին մէջ¹⁰⁰ hors texte¹⁰¹ (*կլաստ*¹⁰² բուրդի վրայ անջատակի): Ձեզի ի՞նչ բառերով շնորհակալ ըլլամ այս գեղեցիկ անակնկալին համար՝ կը վարանիմ կը մնամ: Բաւական տարիէ ի վեր տարեցոյցներս գրկուած էին Ձեր գրութենէն. *ածիճ*¹⁰³ հանեցիք, Սրբազան Հայր, շատ ապրիք: Ձեր երկար լուրսենէն զէշ հետեւութիւն ալ հաներ էի, վախճալով որ նորէն Ձեր անտանելի անգարին ենթարկուած ըլլայիք. յապաղումը բարեբախտաբար Ձեր յօդուածին պատրաստութեան վերագրելի է եղեր. ուրախ եմ անշուշտ այդպէս ըլլալուն: Եւ որովհետեւ գրողը դար էր, հարկ կը մնա՞ր Ն[որին] Ամենապատուութեան դատաստանն ալ լսելու՝ յօդուածնուդ հրատարակութեան համար: Ռ՛րքան համեստ էր Ձեր կատարելութեանը մէջ իսկ: Ոչ թէ դիտողութիւն, այլ պարզ քննադրութիւն մը միայն իմ կողմէ: Յիշելու էր որ 1922ի հատորիս մէջ (էջ 221-24) նախնեաց խճանկարի արուեստին վրայ հայեացք մըն էի ձգեր անստորագիր. ատոր կը յաջորդէր (էջ 224-228) *Հայ-Պատմական Ակնարկ Մը* խորագրով յօդուած մը՝ երուսաղէմացիէ մը¹⁰⁴: Արդ, ձեր աղբիւրներու բուռնին շարքին՝ անպատշա՞ճ էր արդեօք վերոյիշեալին ալ յիշատակումը, քանի որ միեւնոյն տարեցոյցին մէջ էր որ պիտի երեւէր Ձերը: Դարձեալ Ձեր գիտնալիք բանը: Ինչ խոնարհաբար՝ քննադրութիւն մը միայն: Գալով Օրմ[անեան] Ս[րբազան]ի գրաբառ նամակին, բովանդակութիւնը ոչինչ կը ներկայացնէր իբր գր[ական] պատասիկ: Անշուշտ լաւագոյնը չգտնուելուն՝ ատոր կայանք էիք տուած: Ներփակ կը վերադարձնէն Ձեզ: Չէք վշտանար անշուշտ՝ գայն չհրատարակելուս:

•• Մ[կրտիչ] Նահապետեանի կուրծքի հիւանդութիւնը 15 տարուան պատմութիւն է: Ատկէ նեղուիլը համագօր չէ անշուշտ իր մահուան, իմ կարճ խելքովս, եթէ ինքը պատրաստակամութիւն յայտնէ երուսաղէմ գալու՝ մեծ սխալ մը պիտի ըլլայ իր փորձ գրաշարութենէն չօգտուիլնիդ. նոյն իսկ հող ան կրնայ նոր գրաշար հասցնել: Ոստ իս, արդի բոլոր ողջ գրաշարներուն մէջէն՝ չկայ մէկը իրեն շափ վարպետ եւ իրեն հաւասարող, իսկ արագութիւնն անմրցելի է պարզապէս: Այս յայտարարութենէս վերջ, *վրանիդ բն՛ո* պիտի ըլլայ թէ ոչ, ձեր գիտնալիք բանը:

•• Միքելի Սրբազան հայր, Ն[որին] Ամենապատուութիւնը թէ Բարգէն Ս[րբազան]ի բերնով եւ թէ իր անձնական նամակալ խոստացած էր շնորհել 1927ի հատորիս թէ *քերթուած մը* եւ թէ *նախնեաց ոամկօրէնին վրայ յօդուած մը*¹⁰⁵: Բարի եղէք անպատճառ յիշեցնել իրեն խոստումը, եւ խնդրել իմ կողմէ քախանձագին, որպէսզի չուշացնէ գայնս: Իսկ եթէ իր անենաւերջին լուսանկարը ընկերացնէր ձեռագիրներուն, ուրախութիւնս շափ ու սահման պիտի չունենայ:

Չձեզ շատ սիրող ու միշտ խոնարհ

Թեոդիկ

Theotig, B.P. 295
Nicosia (Cyprus)

Նիկոսիա, 25. 5. [19]26

Սիրելի Սրբազան Հայր,

Ի ձեռն ունիմ Մայիս 13 թուակիր նամակնիդ: Խորին շնորհակալութիւն՝ նկարիչ Պետր[ոս] Սրապեանի¹⁰⁶ աղջկան պետք եղածը խօսելնուդ համար: Ո՛րչափ կը ցախմ ուխտի եկող այդ տիկնոջ աղջկան պատահած արկածին համար, արագ ապաքինում կը մաղթե՛ ինոր՝ իր սրունքը 2^{1/2} տարի առաջ կոտորող այս տողերը գրողը որ շատ լաւ գիտէ թէ ի՞նչ զարիւրելի այլ անցողական արկած է այդ իցի՛ր թէ հետք մը չմնար եւ այնպէս մեկնէին: Սրբազան հայր, կը խնդրեմ որ դուք ձեր տեղէն առանց շարժելու նամակիկ մը փութացնէք Տիկ. Յնտզեանի¹⁰⁷, շնորհակալութիւններուս եւ մաղթանացս ալ արծազանգ ըլլալով, եւ խնդրելով իմ կողմէ որ վերստին գրէ իր անուսնոյն այս մասին, պատկեր ու մահուան թուական շուտ ինձ հասցնելու համար: Ատանկ նշանաւոր հօր մը յիշատակն անշուշտ պիտի ուզէր արծարծուած տեսնել՝ որուն արժանի է արդէն հանգուցեալը (իմ երբեմնի ուսուցիչս զժագրութեան՝ ի Պէրայ[էրեան] Վարժարանի),¹⁰⁸ Նիկոսիոյ հասցես ալ թող տիկիներ իմացնէ՛ ի Պոլիս իր անուսնոյն:

• • Կենսագրութիւննիդ՝ *շիրքիւր*¹⁰⁹ արժանացանք ունենալու: Ողջ եղէր: Ակնդէտ կը մնամ Բարգէն Ս[րբազան]ի եւ Ն[որին] Ամենապատուութեան յօգուածոց:

• • Ներփակ նամակը յանձնէիք, որքան որ ծանծրոյթ է, Պրն. Մ[իքայէլ] Շամտանճեանի¹¹⁰: Պէյրութ 5 տարեցոյցս ծախեց, չվճարած՝ հող առաւ շունչը: Չեզ տեսնեմ, Սրբազան Հայրս, յաջողցնէիք այս գործն ալ:

Ձերդ միշտ խոնարհ

Թեոդիկ

[Բացիկ]

Նիկոսիա, 9 Օգոստ. 1926

Սիրելի Սրբազան Հայր. Չրաքեանի¹¹¹ նկարին արտահանութիւնը ստացած ըլլալս գրած էի. անկէ վերջ առի նաեւ Եզնիկ Ծ. Վ. Ներկարարեանի¹¹² լուսանկարը: Խորին շնորհակալութիւն: Գէշ վարժեցուցիք զիս. աղս պակսի, մաղս սախքի¹¹³ վրանիդ կը վազեմ միշտ. «Արեւ»էն¹¹⁴ տեղեկացայ թէ Ապրիլ ...ին արկածամահ է եղեր Երուսաղէմի մօտերը նշ[անաւոր] հնախոյզ եւ պաղեստինապատում Հ. Գոտանս Օրֆայի (=Ուրֆայեան) փրանչիսկեանը¹¹⁵: Ձեր ծանօթներուն շրջանակը շատ լայն է. սրտը ալ պատկերը ճարէիք տարեցոյցիս համար ու ազատէիք... ձեռքէս, մահուանը թուականին հետ: Գործս շոգեպինդ կ'ընքանայ. խճանկարին դրոշմեալ օրինակը ստացայ անգեալ շաքթու. հիանալի՛. originalէն¹¹⁶ յաջող: Եթէ 2 օրինակ ըլլար, մին ձեզի պիտի ուղարկէի: Գրասեղանիս վրայ դրեր եմ որ սիրտս բացուի: (Ա՛յնքան զոցուած է որ սիրտս՝ սա անմատեան եւ հայագուրկ միջավայրիս

մէջ: Հակառակ որբերով շրջապատուած ըլլալու՝ յախտեմապէս մինակ կ'զգամ ինքզինքս անդրէն[ ]: Ձերդ յար յարգալիք

Թեոդիկ

***

[Բացիկ]

Նիկոսիա, 6 Սեպտ. 1926

Սիրելի Սրբազան Հայր. – Ի ձեռին ունիմ Ձեր 28 Օգոստոսի քուակիրը՝ Մամբրէ Եպսկ.ի¹¹⁷ կենսագրութեան հետ: Շատ շնորհակալ եմ: 1908ի հատորիս մէջ զինք համառօտակի կենսագրած ըլլալով, կը տեսնեմ թէ «Վարդէս» անուամբ գիրք մըն ալ համած է. ստո՞յգ է: Յետոյ Ջուղայեցիի կրօնաբերքին¹¹⁸ աշխատակցա՞ծ է. եւ, մահուանը շարքուն Կաթողիկոսէն Արքութեան տխտղոս շնորհուա՞ծ է իրեն: Այժմէն կ'սպասեմ Պետր[ոս] Աղամեան¹¹⁹ նկարուած իր պատկերին, նաեւ Խրիմեան Հայրիկի անտիպին: Տղուն երբ շարար խոստանան շեն յետածգեր: Եւ իր 50էն վերջ, ամէն մարդ թիչ շատ կը մանկանայ արդէն, մանաւանդ ինձ մման անհամբեր մը: Արայէս զի Մամբրէ Ս[րբազան]ի նկարչական տաղանդին մասին գաղափար մըն ալ տուած ըլլանք մեր ընթերցողներուն, լաւ չլլա՞ր որ ձեր ընտրութեամբ կրօնական իդաներկի մը reproductionն ալ ունենամ: Մի մտահոգութիք Պրայսի¹²⁰ նամակին ազատաշունչ տողերուն համար. նոյնութեամբ ընդօրինակելիք ու դրկելիք ժամ առաջ¹²¹: «Պիտի ուզէի՞ք Խ[րիմեան] Հայրիկէն նոր անտիպ մը» տողերնիդ ինձ կը յիշեցնէ հայկ[ական] առածը. «Հաբս, հաց կ'ուտե՞ս»: – Հայր Օրֆալիի լուսանկարին կը մնամ ակնդէտ, զի սկսած եմ մարտի դնել մահագրութիւն¹²²: Ձերդ անայայտ սիրով

Թեոդիկ

Յոգեանէն ձայն-ձուն չելաւ:

***

ՄԵԼԳՈՆԵԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ¹²³
ՆԻԿՈՍԻԱ (Կիպրոս)

19 Հոկտեմբեր 1926

Գերաշնորհ

Տ. Մեսրոպ Եպսկ. Նշանեան

Երոսաղէմ

Ամենա...սիրելի Սրբազան Հայր,

Կը հաստատեմ Սեպտ. 22 քուակիր քարդոս: Անգեալ շարքուն շնորհակալութեամբ ստացայ վանուցող տպարանին արմաղանը, 27ի օրագոյցը: Կենդանակերպներու պատկերներէն կարի՞մ ու խեղճեւորք բառեր էին այս տարի իրենց սեպական բոյներուն մէջ: – Իմ կողմէս կը խնդրեմ որ բարգման ըլլայիք շնորհակալու զգացմանցս՝ Ս[րբազան] Պատրիարք Հօր մօտ, «Երոսաղէմը Մանուկ Յիսուսի Կեանքէն» նուիր-հատորին համար, զոր 6 ամիս առաջ ստացած էի, բայց անվերջանալի գիրքն արգելք էին եղած այս տարրական պարտականութեանս կատարումին: Հիմա որ «թուրք 21րդ գաւակ»ս¹²⁴ կարէն կտրած եմ, սկսայ հաճոյքով ընթեռնուլ մարիմոնդոյն մանկութիւնը,

մտովի փոխադրուելով ի Ս[ուրբ] Երկիր: Մե՛ղք որ հակառակ բողոքին բանօրութեան ու ողորկութեան, «չամուռ»¹²⁵ տալագրութիւն մը դուրս է եկած, եւ ոսկեգօծ կողքն այժմէն ժանգոտած է: Ռ՛րքան պէտք ունիք հմուտ գրաշարապետի մը, գոր նորէն Պոլսէն պիտի կրնաք ճարել Արշամի ցանքերով:

.. 1927ի հատորիս աշխատութիւններն ամրոկած, իբրե՛ւ թէ կը հանգչին հիմա, մինչ նո՛ր սկիզբ տուած են ծանծաղալի քրակցութեանց՝ որոնց մէջ մտերմիկ տողեր չեն որ պիտի սպրդին, այլ խնդրանք եւ մատուցում: Երուպական ազգերէն ո՞ր հեղինակ հայ հեղինակին պէս ստիպուած է ինք ըլլայ իր խոհանոցին մատակարար, խահամոք, սպասեակ, հիւրամեծար ու հաշուակալ, տաճիկ բացատրութեամբ՝ «թէնճիթտէ բիշիրիայ՝ գարաղընտա կէյէն»¹²⁶, ինչ որ հերոսութեան համագօր բան մըն է: Միա՛ այդ եփած խորտիկէս է որ 28 պնակ Փարիզի խոհանոցէս պիտի ստանաք, ազնուութիւնն ունենալով Սաղիմացի անօրիններ հրաւիրելու, որ ճաշեն անկէ, ու ցնծան: Պարզ խօսքով, 14 ծրար պիտի հասնին ձեզի, իւրաքանչիւրին մէջ 2ական գիրք: Կը հաճիք անշուշտ օրինակ մը ձեզի վար դնել, եւ Ս[րբազան] Պատրիարք Հօր ու Բարզէն Ս[րբազան]ի մի մի օրինակ ընծայել: Սրբազան Հայր, իբրեւ թէ տարույս սկիզբէն ի վեր ձեզի առթած ծանօտութիւնքս բաւ չըլլային, ահա նոր տարապարհակ մըն ալ ձեզ ուսելու հարկին մէջ կը գտնուիմ անդրէն: Տեսէք ո՞րքան չարաչար կը գործածեն իս սիրելնիդ: Տէր վարձահատոյց ընէ Ձեզ: Իբրեւ հայրենակից, ըսեմ վիճակս, այն յոյսով որ քերես ուզէք կրկնապատկել եռանդնիդ. բողոքի ու տալագրութեան անօրինակ սղութիւն եւ ֆր[անք]ի բառազրոյր անկում նոր փորորիկներ յարուցին արդէն համեստ պիտոճէիս մէջ, եւ հիմա կը հեծնեմ ծանրածանր պարտուց տակ: Չէ՞ կարելի էրուսաղտնէն դուրս ալ, շրջակաները տարածել ձեր ցանցը՝ Տարեցոյցիս ventehin¹²⁷ համար նոր տեղեր ճարելու համար: Ընորհապարտ պիտի կացուցած ըլլաք զիս, եթէ նոր ապսպրանք ընելու պատեհութիւն ստեղծէք: Յառաջ Աստուած ամենուն քով կրնամ ճերմակերես ելլել՝ հատորիս ճոխութեամբն ու շքեղութեամբը:

.. Պատկերահան Արապեանի մասին՝ իր աղջկան մօտ Ձեր բարեխօսութիւնը դեռ արդիւնք մը չտուաւ: Տիկ. Զնտղեան Պոլիս մեկնեցաւ ու մոռցաւ իր խոստումը: Հասցէնին ալ չեն գիտեր, ծանօթութիւն ալ չունին հետերնին: Ձեր վեղարին շուրջ բաւ է՝ զիրենք դարձի բերելու համար շուտով: Աչքս բանամ գոցեմ՝ տարին կը լրանայ, եւ 1928իս պատրաստութեան անձուկովը կը գրաւուիմ նորէն: Ռ՛րքան ուրախ պիտի ըլլայի, եթէ այժմէն նամակ մը փակցնէիք իրենց, խնդրելով իմ կողմէս, որ հայրայրեն հանգուցեալին պատկերը, մահուան քուականը, կենսագրութիւնը, նաեւ իր գործերէն մէկ քանիներուն reproductionը: Կու տաք նաեւ իմ հասցէս: Վերջին նամակնուդ մէջ կ'ըսէիք թէ 1927ի եւ 1928ի հատորներուս համար լիտի արժեգուցած էիք ձեր աշխատակցութիւնը: Այս ալ երբ ընէք, գործն իր լրման կը հասնի: Ընորհ...:

Ձերդ անայլայլ սիրով՝

Թեոդիկ

Յ.Գ.— Ներփակը կը հաճի՞ք Բարզէն Ս[րբազան]ի յանձնել: Նոյն

Théotig, B.P. 295
Nicosia (Cyprus)

Նիկոսիա, 20 Դեկտ. 1926

Միրելիդ իմ Սրբազան Հայր,

Նոյ. 1 բուակիրիդ ա՛յսրան ուշ պատասխանելուս՝ ներողամիտ կ'ըլլաս անշուշտ: Տարեկան հաշիւներ ժամանակս գողցան ամբողջովին: Առի օրացոյցդ ալ շնորհ[ակալութիւն]:

Չե՞ս ըսեր, Ա[րտաշէս] Ֆնտգեանի գրեցի այս ժամանակամիջոցին եւ նպաստաւոր պատասխան ալ ստացայ: Ամփոփ մէկ կենսագրութիւնն էր ըրեր իր աներեօք՝ «Միւսիս Բիւռ»¹²⁸, նօթերը քաղելով իր գորանշ-մօրմէն: Ու դեռ կը խոստանար դրկել նոյն պատկերները եւն. վստահելով այս քանը հանգուցելոյն մանշ-գաւկին: Շնորհակալութեան գիրս փութացուցի իրեն: Քեզի՛ կը պարտիմ միայն այս յաջողութիւնս, իմ անուշիկ սրբազանս, որ հիմա 1927ի հատորներուս տեղաւորման հոգովն ես գրաւուած, իբրեւ թէ ունեցած պաշտօններդ բաւ չըլլային: Չեմ գիտեր միայն թէ Նոյ. 1 բուակիրիդ տողերը «որպէս փափագի եղջերու յաղքերս ջուրց»¹²⁹, նոյն լոծանքով կ'սպասեմ»... եւն. արդարացո՞րց Տարեցոյցս, որուն սպառման համար թափած ճիգերդ եւ ունեցած անունիդ հմայքը գիտելով գիտեմ, եւ զգացածներս ալ Բարզէն Ս[րբազան] հաղորդած էր արդէն: Ես վստահ եմ որ նոր ապսպրանք ալ ընելու առիթ պիտի ունենաս: Եթէ ինձ համար թանկագին այդ առիթը ներկայանայ քեզի, լաւ կ'ընես՝ ուղղակի գրելով տպագրիչիս, Հրաչին¹³⁰ (որուն հասցէն կայ տարեցոյցիս 640րդ էջին ստորոտը):

Սրբազան Հայր, ներփակ պիտի գտնես Յարդանանի գունաւոր տետրաններ: Արդեօք կարելի՞ է ունենալ նոյնին սեւ կամ սրճագոյն տպուածք: 28ի հատորիս համար անհրաժեշտ պէտք ունիմ անոր: Կը խնդրեմ որ ճար ճարակ ընես ու դրկես հատ մը, originalն ալ ինձ վերադարձնել բարեհաճելով:

Ամանորի բարեմաղթութեամբ եւ համբուրիս սուրբ աջոյդ, կը մնամ մշտանոյն սիրով՝

Թեոդիկ

Յ.Գ. - Ներփակը Ս[րբազան] Պատրիարք Հօր յանձնէիր, ինքն ընկերանալիք նպաստաւոր պատասխանն ալ ինձ նօթեցելով¹³¹: Ի քեզ եմ յուսացեալ:

Նոյն

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Համաձայն Հորթուէն գրուած 16 Դեկտ. 1922 բուակիր նամակին ստորագրութեան, Թեոդիկի մականուան ուղիղ ձեւն է Լապճինճեան: Չամազան աղբիւրներ գայն կը յիշատակեն տարբերակներով, որոնց վաներակամութիւնը առարկութեան դուռ կը բանայ: Այսպէս Մինաս Թեօլեօլեան իր *Դար Մը Գրականութիւն* երկհատորեակին մէջ կը գործածէ Լապչինճեան ձեւը, Գառնիկ Ստեփանեան իր *Կենսագրական Բառարանի* Ա. հատորին մէջ տեղ կու տայ Լապճինճեան ձեւին, մինչ *Հայկական*

Սովետական Հանրագիտարանի Դ. հատորը կ'օգտագործել Լաբժինճեան տարբերակը:

- ² Ալեանրկութիւն *Ամէնոն Տարեցոյցի* հերթական համարին: Թէոդիկ եւ իր կողակիցը Արշակուտի, միասնաբար, տարեգիրքը հրատարակել սկսած են 1907ին, Պոլիս: Իր հրատարակութեան 18րդ տարիէն սկսեալ, տարեգիրքը հերթաբար յոյսին եկած է Վիեննայի, Վենետիկի եւ Փարիզի հայկական տպարաններէն, բանի որ Թէոդիկ հետագած էր Պոլսէն եւ կը վարէր բաժնատակաւնի կեանք:
- ³ *Սիոն* (սկզբնապէս *Սիօն*), Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան պաշտօնական հրատարակութիւնը, իրրեւ ամսաբերք սկսած է հրատարակուիլ 1866ին, Երուսաղէմ, եւ յիսնամեայ ընդհատումէ մը ետք (1877-1927) կը շարունակէ յոյս տեսնել մինչեւ բուական: *Սիօնի* մէջ հրատարակուած են արժէքատր եկեղեցագիտական եւ պատմաբանասիրական ուսումնասիրութիւններ՝ այսպէսնոյր յօդուածներու եւ երբեմն նաեւ արժէքատր գրական ստեղծագործութիւններու կողքին:
- ⁴ Արշակուտի Թէոդիկ (Ճեզվէճեան) (1875-1922) ունեցած է յիշատակելի ազգային-հասարակական գործունէութիւն՝ իրրեւ անդամ Պոլսոյ Ազգանուէր Հայրութեաց Ընկերութեան եւ հիմնադիր Պոլսոյ Տիկնաց Միութեան: Իր առանձին հատորով հրատարակուած գործերն են *Ամիս Մը Ի Կիլիկիա* վաւերագրական փորձը (1910) եւ *Արդի Բարոյագիտութիւնը* դասագիրքը (1911):
- ⁵ Յիշեալ երկը յոյս տեսած է 1912ին «Տիպ ու Տառ» խորագրով դառնալու համար հայ տպագրութեան պատմութեան վերաբերող կարեւոր աղբիւր մը:
- ⁶ Ըստ Տիգրան Հ. Թ. Սաալանեանցի եւ Մարոպ Եպսկ. Նշանեանի, տպարանին հիմնադրութեան նախաձեռնութիւնն ու պատիւը կ'երբան Չարարիա Վրդ. Կոփեցիի (յետագային պատրիարք): Տակաւին 1829ին, Պոլիս, ան կը ձեռնարկէ տպարանի մը համար անհրաժեշտ նախապատրաստական աշխատանքներու եւ 1833ին կը սկսի բանեցնել տպարանը, որուն գլաններէն յոյսին կու գայ *Տարակ Աղօրանատոյց Վասն Ջերմեռանդ Աղօրասիրաց Որք Անձամբ Կամ Մտօր Ներկայանան Ի Տնօրինական Տեղիսն Զրիստոսի Աստուծոյ Մերոյ* գրքոյկը (տե՛ս *Պատմութիւն Երուսաղէմի*, հատոր Բ. Նշանեանի կողմէ, էջ 987-988):
- ⁷ Եսայի Թալասցի Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութիւնը գլխաւորած է 1864-1885 բուականներուն: Ըստ Օրմանեանի, թէեւ նկարագրով խիստ պարկեշտ եւ անբասիր, Եսայի Պատրիարքի պակասած են վարչական կարողութիւններ (տե՛ս Մաղաքիա Արք. Օրմանեան, *Ազգապատում*, Գ. հատոր, մաս Բ., Բ. տպագրք., Պէյրութ, 1961, էջ 4199):
- ⁸ Սմբատ Վրդ. Գազազեան (1875-1935), յետագային՝ Եպիսկոպոս, եղած է Ս. Յակոբեանց տպարանի տեսուչ, ապա Երուսաղէմի Պատրիարքութեան Պոլսոյ փոխանորդ, Պոլսոյ Պատրիարքութեան փոխանորդ, Էն:
- ⁹ Մաղաքիա Օրմանեան (1841-1918), հեղինակը *Ազգապատումի*, ԺԹ.-Ի. դարերու հայ եկեղեցական դէմքերու մէջ կը գրաւէ առանձնաշատուկ տեղ մը իր պատմաբանասիրական ներդրումով, խնդրաշարոյց դիրքորոշումներով եւ արեւմտահայութեան կեանքի բախտորոշ տարիներուն իրրեւ Պոլսոյ Հայոց Պատրիարք իր ազգային-եկեղեցական գործունէութեամբ (1896-1908):
Մեր տրամադրութեան ներքեւ ունինք պատճենները Թէոդիկէն Օրմանեանի ուղղուած երկու նամակներու, երկուքն ալ գրուած Տէր-Ներսէսեաններու Պոլսոյ Պահճէ-Գարու բաղի տպարան-թղթավաճառատուն-կազմատունի պաշտօնաբարբերուն վրայ:

Առաջինը, 19 Մեպտ. 1909 բուակիր, կ'ըստ:

«Բարձրաշնորհ Արքայան Հայր,
 Խիստ ուրախ եմ որ կը հաճիր եղեր հետաքրքրուիլ «Ամենուն Տարեցոյցը»-իս
 հրատարակութեամբը, որուն ժամանակագրական եւ գրական բաժինները աւար-
 տած ըլլալով, պիտի սկսինք շարքու «Կրօնական» բաժնին: Մ'ըրբան հետաքրք-
 րական պիտի ըլլար Ձեր սրբագնութենէն ունենալ *անտիպ* գրուածք մը,- գէր 2
 էջոց,- որպէս զի անով մտար գործէիք նոյն բաժնին: Անկորդ կը նկատեմ որեւէ
 քննադատութիւն ընել այժմէն, վստահ ըլլալով որ գրաքննութեան ապահարկ լոճէն
 գերձ խիստ շահեկան էջեր մը պիտի հաճիր արտադրել մի բանի օրէն եւ որկել
 Միտիլի Հրաշնայի [Տէր-Ներսէսեան], որուն արդէն խօսած էի այս նիւթին մասին ի
 մասնաւորի: Համբուրելով Ձեր Ա. Աջը, կը մնամ որդիական յարգանքով
 Թէոդիկ»:

Երկրորդը, 23 Սեպտ. 1911 թուագրեալ, կ'ըսէ.

«Բարձրաշնորհ Արքայան Հայր

Պատիւ ունիմ այսօր կնոջս նոր երկասիրութենէն օրինակ մը Ձեր Ամենապատու-
 ութեան յղելու, եւ կը սիրեմ յուսալ որ պիտի հաճիր պահ մը բարբափիլ անոր էջե-
 րուն մէջ շնորհելու համար յետոյ Ձեր դատաստանը՝ անոր պատրաստութեանը մա-
 սին:

«Արդի Բարոյագիտութեան» հետ պիտի ստանար «Արուսաի Հայ» Ձեր գիրքը զոր
 մինչեւ որ յաջողեցայ առնել Տիար Վլախանի Չարդարեանէ, բնական տաղտուկ
 առեցի յիշեալին իմ յաճախակի երրորդարձերովս, եւ կը կարծեմ թէ եթէ այդպէս
 չընէի՝ անկարելի պիտի ըլլար նոյն գիրքը վերստանալ:

Մարդեւոր Ձեզ բաջողջ կեանք՝ յամբով ամելու համար Ձեր բանկազին տրնութեանց
 արդիւնքն ի պատիւ Հայ Գրականութեան, կը համբուրեմ Ձեր Ա. Աջը եւ կը մնամ
 Ձեր Բարձր Արքագնութեան յար յարգալի
 Թէոդիկ»:

¹⁰ Տես ծանօթ. 5:

¹¹ Ժամանակագիր Մատթեոս Ռոմայեցիի (ԺԱ. դարու երկրորդ կէս-շուրջ 1144)
Պատմութիւնը առաջին անգամ Երուսաղէմ հրատարակուած է 1869ին:

¹² Միրայէլ կամ Միխայիլ Ատրի (1126-1199), ասորի եկեղեցական պատմիչ եւ Յակո-
 բիկեան Եկեղեցոյ պատրիարք 1166էն: Անոր *Ժամանակագրութիւնը* հայերէնի
 բարգձմանուած է 1248ին Իսահակ Քահանայի եւ անոր աշակերտ Վարդան Պատ-
 միչի կողմէ: Գործը Երուսաղէմ հրատարակուած է 1871ին:

¹³ Յովհաննէս Ե. կարողիկոս (897էն) Դրասխանակերտցիի (մօտ 845-925) *Պատմու-
 րիւն Հայոցը* Երուսաղէմ հրատարակուած է 1843ին:

¹⁴ Պատմագիր, իմաստասէր, եկեղեցական գործիչ Վարդան Պատմիչի (Վարդան
 Արեւելցի) (մօտ 1198-1271) *Պատմութիւն Թարարաց* երկը Երուսաղէմ հրատարակ-
 ուած է 1870ին:

¹⁵ Ալբրտիշ Վարդապետ Արծրունեանի աշխատասիրութեամբ 1859ին լոյս տեսած այս
 գիրքին ամբողջական խորագիրն է «Ստորագրութիւն Սրբոյ Քաղաքին Երուսա-
 ղէմի, Քննութեամբ Համառօտեալ Ի Հաննա Եւ Ի Մարինոս Պատմագրաց Ընդ Ռոս
 Եւ Յանելեալ Բազում Բանս Հանդերձ Կարեւոր Ծանօթութեամբ»:

¹⁶ Վահրամ Բարունի կամ Սեպեռեցի, հեղինակը *Օծումն Լիւն Թագաւորի* գիրքին,
 ԺԳ. դարու հայ յայտնի իմաստասէր եւ պետական գործիչ է:

¹⁷ Jean Baptiste Bourguignon d'Anville (1697-1782), ֆրանսացի աշխարհագրագետ եւ
 քարտէզագիր:

- ¹⁸ Տեսարան երաժիշտ, մանկավարժ եւ տպագրիչ Եղիա Տնտեսանի (1834-1881) *Պատմություն Ս. Գրոցը* լոյսին տրուած է 1867ին:
- ¹⁹ Յովհաննէս Չամուռնեան կամ Տէրոյենց (1801-1888) բազմաշխատ պահպանողական ու աանդապաշտ դէմքին այս հեղինակութիւնը լոյսին եկած է 1912ին Պրուսի Յովհաննէս Տէրոյենց հեղինակային անունով:
- ²⁰ Թղթատարին:
- ²¹ Պրակը:
- ²² Յիշեալ անտիպ գործը «Տաղ Սիրոյ եւ Ուրախութեան»ն ըլլալու է, առնուած ձեռագիր «ԼԱ. Տաղարան»ի 137րդ էջէն (*Ամէնուն Տարեցոյցը*, 1914, էջ 132):
- ²³ Կարելի չեղաւ ճշդել ինքնութիւնը վիեննացի վարդապետին:
- ²⁴ Ակնարկութիւն Պոլսոյ բաղամասերէն Եիշիի հայոց գերեզմանատան, ուր բաղուած են Պետրոս Դուրեան եւ շարք մը այլ անուանի հայեր:
- ²⁵ Տիգրան Ելքէնճեանի (1866-1908) տապանագիրը, գոր շարադրած է Ինտրա (Տիրան Չրաքեան), ենթական կը ներկայացնէ որպէս ոսկեվաճառ, գերագանց հայրենագետ եւ հրապարակագիր (*Ամէնուն Տարեցոյցը*, 1912, էջ 58-59):
- ²⁶ Նմանաձոյլ:
- ²⁷ 1901ին Պոլիս հիմնուած Վ[սահրամ] եւ Հ[րաչ] Տէր-Ներսեսեաններու տպարանը, որ յետոյ պիտի բանէր Փարիզի մէջ եւ ուր Թէոդիկ պիտի հրատարակէր իր *Ամէնուն Տարեցոյցը*:
- ²⁸ Պէտք է ըլլայ Յովակիմեանը: Տէր-Ներսեսեան տպարանի հրկիզումէն ետք, Թէոդիկ իր տարեցոյցը հրատարակած է Մեյրոն եւ Նորայր Յովակիմեաններու տպարանին մէջ, որ հիմնուած էր 1910ին:
- ²⁹ Լեւոն Ե.ի ձեռագրին լուսանկարը, որ Թէոդիկ լոյսին տուած է 1914ի տարեցոյցին 238-239րդ էջերով Նշանեան Եպիսկոպոսի վերծանումով մէկտեղ, մաս կը կազմէ մեր տրամադրութեան ներքեւ գտնուող նիւթերուն:
- ³⁰ Խորէն Եպիսկոպոս Գալփայեան (1832-1892), ծանօթ Նար-Պէյ գրչանունով, գրադած է բանաստեղծութեամբ, բատրերգութեամբ, բարգմանչական աշխատանքով եւ եկեղեցական-հասարակական գործունէութեամբ: Իբրեւ բարգմանիչ մասնակցած է Խրիմեան Հայրիկի Պերլին մեկնած պատուիրակութեան (1878): *Ընար Պանդխտի-նը* լոյս տեսած է 1868ին:
- ³¹ Գրամոլ:
- ³² Օանուցումով:
- ³³ Տուեալ գրութիւնը տեղ գտած է 1914ի տարեցոյցին 377-378 էջերուն վրայ: Սաղիմական օրացոյցին 110 էջեր գրաւող յատկուածը Նշանեան յատկացուցած է տպարանին ուրստնամեայ գործունէութեան՝ «Ակնարկ Մը Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Տպարանին Վրայ» խորագրով: Թէոդիկ ներկայացած է իբրեւ «անուղղակի բելադորող» Նշանեանի աշխատասիրութեան: Կը բուի թէ *Տիպ Ու Տարին* համար Թէոդիկի խնդրանքին ընդառաջելով նախնական տեղեկութիւններ ընծայել է ետք, Նշանեան ձեռնարկած է յարաբերաբար ընդարձակ այս ուսումնասիրութեան լեցնելու համար բաց մը:
- ³⁴ Տիգրան Սաալանեանց կամ Սաալանեան (1821-1901) հեղինակն է գրաբար *Պատմություն Երուսաղէմի* ծառայուն գործին, որ կարելոք սկզբնաղբիւր մըն է Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան անցքերուն ուսումնասիրութեան համար: 1848ին Չմիտնիայէն յատկապէս Երուսաղէմ հրաւիրուած է պաշտօնավարելու

- իրբելի դասաւորու: Հետզհետեւ գրադարձ է տուարանով, *Սիոն* անսագրի խմբագրութեամբ, դիւանատունով, եւն., մինչեւ իր վերադարձը Զմիւռնիա 1872ին:
- ³⁵ Գրիգոր Դարանազցի կամ Կամախեցի (1576-1643) մատենագիրին *Շամանակագրութիւնը* երուսաղէմ հրատարակուած է 1915ին: Կը բոլի թէ Թէոդիկ չէ կրգած անոր մասին իր տարեցոյցով անդրադառնալու ծրագիրը իրականացնել... վրայ հասած ցեղասպանութեան պատճառով:
- ³⁶ Յեղասպանական տարիներուն անկարելի ըլլալով պահպանել կանոնաւոր շարունակականութիւնը իր տարեցոյցին, Թէոդիկ հերթական տարեգիրքը լոյսին պիտի բերէր 1920ին, իրբել 1916-1920 միացեալ թիւ՝ զայն նուիրելով աննախընթաց նախնիին եւ տարագրութեան:
- ³⁷ Տիգրան Չոբեան (1861-1960), ծանօթ Չիրունի գրչանունով, եղած է մեղուսջան քանահասար-քանասէր մը, որուն աշխատութիւններէն շատեր կը մնան անտիպ:
- ³⁸ Թաղէոս Միւրղատեանցի (1816-1873) *Համարարքաւ* պատկանելի աշխատութիւնը Թաղէոս Կարդապետ Աստուածատրեան գրական անունով լոյս տեսած է Երուսաղէմ 1895ին:
- ³⁹ Արշակուտի Թէոդիկ մահացած է Լոզան, Չուիցերիա:
- ⁴⁰ Ալեանրկուրիւն Պէարրիշէ Փորրինարիի (1266-1290), որ իտալացի հռչակաւոր քանաստեղծ Տանթ Ալիկիէրիի (1265-1321) ներշնչման աղբիւրն էր: Տանթ իր *Աստուածային Կատակերգութիւն* դասական գործին մէջ անմահացուցած է իր հոգին գերած իտալուտիին: Հոս՝ փոխաբերաբար սիրելիս:
- ⁴¹ Ալեանրկուրիւն Ս. Յակոբ եկեղեցոյ Ս. Գլխաղիք մատուոն:
- ⁴² Գրիգոր Շիրուանցի, որ գլխաւորած է Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը 1715-1749 բուականներուն, իրբել եզակի եկեղեցական դէմք՝ անփոխարինելի ներդրում մը ունեցած է Պաղեստինի եւ Սուրիոյ հայապատկան-եկեղեցապատկան կարածները պարտքերէ ձերբազատելու, այլեւ ընդարձակելու մէջ: Ժողովուրդը զինք ճանցած է իրբել Գրիգոր Շիրայակիք Պատրիարք այն դժուարակիր շրջային համար, զոր իր վիզէն անցուցած ու կողպած, ուխտած էր շեանել մինչեւ Ս. Աթոռին նիւրական պարտքերէ ձերբազատումը:
- ⁴³ Ալեանրկուրիւն քանաստեղծ եւ քանասէր Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի (1860-1930), որ 1909էն 1910 եղած է Պատրիարք Թուրքիոյ Հայոց, իսկ 1922էն մինչեւ մահ պաշտօնավարած է իրբել հայ պատրիարք Երուսաղէմի:
- ⁴⁴ Ալեանրկուրիւն Մուսաֆա Քեմալ Արաբիւրքի ազգայնական շարժումին, որուն անմիջական հետեւանքներէն եղան Զմիւռնիոյ իրկիզումն ու սպանդները եւ հայ մտաւորականներու, որբերու եւ այլոց հեռացումը Պոլսէն խուսափելու համար հակահայ նոր խժոճութիւններէ:
- ⁴⁵ Յունական Քորֆու կղզիի գիղերէն Կասրօրիի մօտ կը կանգնի Արիլէոնը, այն պալատը, որ շինուած էր Աստրիոյ Էլիզապէթ կայսրուհիին համար եւ զոր Գեորգանիոյ Վիլիելմ Բ. կայսրը (1859-1941) գնած էր 1907ին: Արիլէոնը եղած է տարագիր հայ որբերու համար բնակարան եւ մտայն գոյնելով յիշատակուած է ժամանակակից հայ գրողներու գործերուն մէջ:
- ⁴⁶ Ալեանրկուրիւն Հայ Ազգային Խնամակալութեան, որ կազմուած էր 28 Փետրուար 1919ին միաժողովուրդ Պոլսոյ մէջ անջատաբար գործող Ռրբախնամ Ըկերութեան եւ Տարագրելոց Ընկերութեան, որպէսզի գրադի հայ որբերու հարցերով:
- ⁴⁷ Նիր Իսր Ռիլիֆը կամ Մերձատր Արեւելի Նպաստամատոյց Ընկերութիւնը աներկիւցիներու նախաձեռնութեամբ կազմուած է 1918ին, միաժողովուրդ Հայկական եւ Սուրիական Նպաստամատոյց Մարմիններու, Միջին Արեւելի երկիրներու՝

Ա. Համաշխարհային Պատերազմէն տուժած կարիքաւոր բնակչութեան օգնելու նպատակով:

⁴⁸ Տե՛ս՝ ծանօթ. 38:

⁴⁹ Մուտքի արտօնագիր ձեռք բերել:

⁵⁰ Արշակ Ալլոյանճեան (1879-1962)՝ Թէոդիկի հետ այս նամակը ստորագրող պատմաբանն ու բանասէրը պիտի կոչուէր Եգիպտոսի հայոց առաջնորդարանի դիւանապետութեան պաշտօնին:

⁵¹ Շարժարարքով:

⁵² Գանիկ Հայկ Չազրը կամ Չարրը (1879-1955) «Վակոն-Լի» միջազգային ընկերութեան Եգիպտոսի եւ Պաղեստինի ընդհանուր տնօրէնը, 1924-1954 տարիներուն վարած է Գահիրէի Թեմական Ժողովի ատենապետութիւնը եւ պատասխանատու դիրք զբաղեցուցած է ՀԲԸՄի Գահիրէի Կեդրոնական Յանձնաժողովին մէջ:

⁵³ Պոլսոյ 1850ականներու լուսարարական շարժումի փայլուն դէմքերէն Նահապետ Ռոսինեանի (1819-1876) «Կիլիկիա» անունով ծանօթ հայացուած տաղէն փոխառութիւն:

⁵⁴ Արէնքէն հարաւ-արեւմուտք, Յունաստանի գլխաւոր նասահանգիստը:

⁵⁵ Յունաստան:

⁵⁶ Ակնարկութիւն Միջերկրականի յունական հինգ մեծ եւ քաղմարի փոքր կղզիներէ քաղկացած տարածութեան, որ ծանօթ է Յունիական կղզիներ անունով եւ որոնց մաս կը կազմէր Բորֆուն, ուր Թէոդիկ կ'ընկերանար հայ որբերուն:

⁵⁷ Կարապետ Գարիկեան (1881-1925), ազգագրագէտ, քառարանագիր, պատասխանատուն Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան մատենադարանին:

⁵⁸ Ակնարկութիւն *Ամենուն Տարեցոյցի* հրատարակութեան պատճառով այն գումարին, զոր Թէոդիկ կը սարտէր Վիեննայի Մխիթարեան Հայրերուն:

⁵⁹ «Խրիմեան Կը Խօսի» խորագրով Թէոդիկ հրատարակած է նամակ մը, ուր Խրիմեան Եպիսկոպոս պատրիարքութենէ հրաժարելէն քանի մը ամիս ետք Ներսէս Պատրիարքին ուղղելով իր խօսքը կը փորձէ ցրել անհիմն կասկածներ իր իբրեւ թէ պատրիարքական արողին նկատմամբ ունեցած ձգտումներուն վերաբերեալ: Նամակին բուականն է 1874 (*Ամենուն Տարեցոյցը*, 1926, էջ 208-212):

⁶⁰ Մատթէոս Իգմիրեան (1845-1910), Պատրիարք Թորքիոյ Հայոց (1894-1896 եւ 1908-1909) եւ Կարողիկոս Ամենայն Հայոց յէջմիածին (1909-1910):

⁶¹ Ակնարկութիւն այն աշխատակցութեան, զոր Նշանեան բերած էր *Տիպ Ու Տափն*:

⁶² Միմոն Գարամանճեան (1863-1942), բանասէր, քառարանագիր, որ 1919էն 1940 հրատարակած է *Գրպանի Տարեցոյցը*:

⁶³ 1925ին Ափիսոքի մէջ լոյսին կու գային զանազան տարեգիրք-տարեցոյցներ, ինչպէս Պոլսոյ Ազգային Հիւանդանոցի *Ընդարձակ Տարեցոյցը*, *Եգիպտոսահայ Տարեցոյցը*, *Ամերիկահայ Հանրագիտակը*, *Ռումանսահայ Տարեցոյցը*, *Տարեց*, *Գրպանի Տարեցոյցը*, *Կալոռոչի Տարեցոյցը*:

⁶⁴ Բարզէն Կիլիւսեան (1868-1936), բանասէր, խմբագիր, դասատու Երուսաղէմի Ժառանգատրացի (1924էն), Արուակից Կարողիկոս (1931) Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կարողիկոսութեան:

⁶⁵ Գրիգոր Անմահունի կամ Էօլմէզեան (1866?-1924) արիւտով դերձակը ինքնագարգացմամբ դարձած է ուսուցիչ, իր ծննդավայր Մանիսայի մէջ 1905ին հիմնած է Հայ-Ամերիկեան Վարժարանը, զոր երկու տարի ետք թողով անցած է Երուսաղէմ, ընդառաջելով հոն դասաւանդելու հրաւերի մը: Հեղինակած է կարգ մը գիրքեր:

- ⁶⁶ Պաղեստինեան ծովեզերեայ քաղաք, արաբերենով՝ Եաֆա, որ 1948ին ենթարկուեցաւ իսրայելեան գրաման եւ 1950էն սկսաւ մաս կազմել Թէլ Աւիվ-Եաֆա միացեալ քաղաքին: Յուպլէ կը գտնուի հայապատկան Ս. Նիկողայոսի վանքը:
- ⁶⁷ 751ին հիմնուած եւ Երուսաղէմի հիւսիսը գտնուող պաղեստինեան քաղաք մը, որ 1948ին պիտի իյնար իսրայելեան գրաման ներքեւ: Ռամլէ իր հիմնադրութեան բուականէն մինչեւ 1099ի Խաչակրաց արշաւանքը եղած է մահանգային մայրաքաղաք: Հոն է որ 1841ին հիմնուած է Ժառանգատրաց Վարժարանը (ապա փոխադրուած Երուսաղէմ) եւ հոն կը գտնուի հայապատկան Ս. Գեորգի վանքը:
- ⁶⁸ Անդրանիկ Աչըզպաշեան-Կարապետեան (1880-1922) շրջան մը Միացեալ Նահանգներ ուսուցչութեամբ գրադել էր, Սորպոնի Համալսարանին մէջ հետեւած է հոգեբանութեան եւ մանկավարժութեան դասընթացներու: Չմիտնիոյ աղէտի շրջանին, ան տեսուչն էր Մետրոպեան Ազգային Վարժարանին, երբ Քեմալ Արաբիքի զինուորները զինք ալ սպաննեցին ի շարքս բազմաթիւ ուրիշներու: Կողակիցը՝ Տիգրանուհի Կարապետեան, նոյն շրջանին տեսչուհին էր Չմիտնիոյ Հոփսիմեանց Աղջկանց Վարժարանին:
- ⁶⁹ Յանձնարարեալ:
- ⁷⁰ Անետիա Մուրատեան (1895-?) Պոլսոյ Գեղարուեստի Ուսումնարանէն շրջանաւարտ զեղանկարիչ, որ դասատուութեան առընթեր, նկարած է յատկապէս զինուորականներու դիմանկարներ: 1921ին, սաղիմական ցուցահանդէսի ընթացքին արժանացած է առաջին մրցանակի:
- ⁷¹ Ներկամատիտով:
- ⁷² Յովհաննէս (Իւան) Ալվազովսքի (1817-1900), Թէոդոսիա քաղուած հայ աշխարհաժանօր ծովանկարիչ:
- ⁷³ Յիշեալ չափածոյ ստեղծագործութիւնը տպուած է 1926ի տարեցոյցին 328րդ էջին վրայ, պարզ նշումով մը՝ թէ ան «ձեռագիր Տաղարանի մը 8րդ յանգանդիս տաղն է»:
- ⁷⁴ Խեղճուկրակ պանդոխտի:
- ⁷⁵ Մկրտիչ Եպիսկոպոս Ազանունի (1858-1941) քանասիրական գործեր արտադրած հոգեւորականը 1905-1912 եղած է առաջնորդը Եպիստոսի հայոց թեմին:
- ⁷⁶ Լորտ Մէլլըզ Ֆանտը կամ Հայ Գաղղականաց Ֆոնտը «Օսմանեան Թուրքիոյ հայկական կոտորածներու զոհերուն միտական աջակցութիւն ընծայելու» նպատակով 1915ին հաստատուած անգլիական բարեսիրական հիմնադրամ մըն էր:
- ⁷⁷ Օրարին:
- ⁷⁸ Բերթեմէն կամ Բերդեմէն, որ ծանօթ է իբրեւ ժնկապաշտ Յիսուսի, կը գտնուի Երուսաղէմի հարաւը: Հոն հայոց կը պատկանին բազմաթիւ վանք մը եւ Յուստինիանոս կայսեր կառուցած Ս. Մենդեան Եկեղեցոյ հիւսիսային թեւը: Ողորագատ Յոյներու եւ Կարողիկներու հետ հայեր եւ իրաւունք ունին Ս. Մենդեան այրին վրայ, որուն խորանին ներքեւ կը գտնուի Քրիստոսի մտրքը, ըստ ասանդութեան:
- ⁷⁹ 1926ի տարեցոյցին 207րդ էջով ներկայացուած է լուսանկար մը, որուն մէջ կ'երեւին Վարազայ երբեմնի վանահայր Սահակ Վարդապետ [?] եւ Բերդեմէնի վանքի տեսուչ Խորէն Վարդապետ [Փոսթոյեան]:
- ⁸⁰ Չանգուածեղ Դափրի Բերդը (ծանօթ նաեւ Դափրի Աշտարակ անունով), կը գտնուի Երուսաղէմի արեւմտակողմը. Յուպլէի դարպասին կից: Կը նշուի թէ կոնստանտնուպոլսէ կառուցուած է ԺՁ. դարուն, իսկ քառակուսի աշտարակին շինութիւնը ժամանակակից կը բուի ըլլալ յոյն պատմիչ Հերոդոտի: Ներկայիս ան վերածուած է Երուսաղէմի պատմութիւնը ներկայացնող բանգարանի:
- ⁸¹ Այս աղբիւրին մասին տեղեկութիւն ապահովելու մեր ջանքերն անցան ի գուր:

- ⁸² Դուրեան Պատրիարք 1926ի տարեցոյցին 205-206րդ էջերով տուած է երեք բարգմանածոյ ընթրուած, մին Վիրրոր Հիլոյէն, իսկ մնացեալը Էմիլ Վերհարնէն:
- ⁸³ Յանձնարարեալ:
- ⁸⁴ Տպագրեալ:
- ⁸⁵ Կը խուսափինը գուշակութիւն կատարելէ ակնարկեալին ինքնութեան մասին:
- ⁸⁶ Արձակագիր Յովհաննէս Ասպետ (1874-1932), ծանօթ ման Օննիկ Չիֆթ-Սարաֆ անունով, Թէոդիկի հետ գտնուած է Քորֆու եւ աշխատակցած անոր տարեցոյցին:
- ⁸⁷ Յակոբ Օշական (1883-1948), գրադատ, արձակագիր եւ մանկավարժ:
- ⁸⁸ Մեզի անծանօթ կը մնայ ինքնութիւնը ակնարկեալ Մուհամմէտին:
- ⁸⁹ Թէոդիկ 25 տարեթիւն է գրած: 1926 պետք է կարդալ:
- ⁹⁰ Գաղափարապաշտ:
- ⁹¹ Կարապետ Եզեանց (1835-1905), պատմաբան, բանասէր, որ ռուսերէնով 1859ին հրատարակած է աարտաճատ մըր հին Հայաստանի ներքին կենցաղին վերաբերող, իսկ 1898ին լոյսին տուած է, դարձեալ ռուսերէնով, ուսումնասիրութիւն մըր հայ ազգին հետ Պետրոս Մեծի (1672-1725) յարաբերութիւններուն մասին: Թէոդիկ իր 1927ի տարեցոյցին մէջ իսկապէս տեղ տուած է Եզեանցի նկարին, Խրիմեան Հայրիկի 1899 թուակիր նամակին հետ (էջ 288-289):
- ⁹² Վերարտադրութիւնը:
- ⁹³ Հայկական դիցարանի մայրութեան եւ պտղաբերութեան աստուածուիին:
- ⁹⁴ Ակնարկութիւն Եզեանցի աշխատութեան (տես ծանօթ. 77):
- ⁹⁵ Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի բանաստեղծական երկը, տպագրուած 1926ին, Երուսաղէմ:
- ⁹⁶ Պոլսոյ արուարձաններէն մին, որ յաճախ յիշատակուած է նաեւ իբրեւ Խասթէօյ:
- ⁹⁷ Պօղոս Նուպար (1851-1930), հիմնադիր ՀԲԸՄի եւ նախագահ Հայ Ազգային Պատուիրակութեան:
- ⁹⁸ Սիրունատեսութեան:
- ⁹⁹ Եռագոյն:
- ¹⁰⁰ Նշանեանի «Երուսաղէմի Հայկական Խճանկարը» յօդուածը հրատարակուած է 1927ի տարեցոյցին 399-406 էջերուն վրայ:
- ¹⁰¹ Բնագրէն դուրս, իբր «անջատակի» ներդիր:
- ¹⁰² Փայլուն կամ կառնապատ թողր:
- ¹⁰³ Լեղի, դառնահամ:
- ¹⁰⁴ Տես՝ Յովսէփ Տէր-Վարդանեան, «Հայ Պատմական Նշմարներ» (*Ամենուն Տարեցոյցը*, 1922, էջ 224-228):
- ¹⁰⁵ «Ակնարկ Մը Հին Հայ Բարբառներու Գոյութեան Վրայ» (*Ամենուն Տարեցոյցը*, 1927, էջ 549-553):
- ¹⁰⁶ Գեղանկարիչ Պետրոս Սրապեան (1833-1898) եղած է նկարչութեան եւ գծագրութեան ուսուցիչ Պոլսոյ Պէրպլերեան Վարժարանին մէջ: Նկարագարողած է Պալեաններու կառուցած պալատները: Խրիմեան Կաթողիկոսի հրաւերով Էջմիածին անցուցած երեք տարիներու ընթացքին զարդանկարած է վեհարանն ու բանգարանը: Մահացած է Սոֆիա, Պուլկարիա:
- ¹⁰⁷ Տիկին Ալլատաշէյ Ֆնտզլեան դուստրն է նկարիչ Պետրոս Սրապեանի եւ կողակիցը բանասէր Գառնիկ Ֆնտզլեանի եղբոր՝ Արտաշէսի: Սրապեան «Հայուիին» կոչուող իր իդանկարին մէջ պատկերած է իր տասներեքամեայ դուստրը (տեսնել Թէոդիկի 1928ի տարեցոյցին 529րդ էջը):

¹⁰⁸ Ռեբեոս Պերպերեան իր մականունով ծանօթ վարժարանը Պոլսոյ Գատը Գիղ արուարձանին մէջ հիմնած է 1876ին: Յեղասպանական տարիներուն փակ մնալէ ետք, վարժարանը մինչեւ 1924 շարունակեք է գործել Պոլսոյ մէջ, այնուհետեւ տասը լրացուցիչ տարիներ ուսում ջանքելու համար Գահիրէ:

¹⁰⁹ Շնորհակալութիւն:

¹¹⁰ Միրայէլ Շամտանճեան (1874-1926), Եղեռնէն վերապրած եւ Լիբանան մահացած խմբագիր եւ քարգմանիչ:

¹¹¹ Խօսքը կը վերաբերի Տիրան Չրաքեանի (Ինտրա), սակայն դժուար է հաստատապէս ըսել թէ ո՞րն է խնդրոյ առարկայ նկարը: 1927ի տարեցոյցն ունի «Վայրանկար Տիրանի Չրաքեանի» խորագրով լուսանկար մը էջ 402ի վրայ: Պիտի արժէ նշել թէ Թէոդիկ հրատարակած է նաեւ Ինտրայի «Վերջալոյսն Ի Մարմարա» գործը, Սեսրուպ Եպս. Նշանեանի բացատրողականով, 1928ի տարեցոյցին մէջ, էջ 533:

¹¹² Եզնիկ Մ. Վրդ. Ներկարարեան (1872-1927) ծովացի հոգեւորականը ի շարս գանազան պաշտօններու՝ 1909ին վարած է Աղբամարի Կաթողիկոսութեան Տեղապահութիւնը, 1914ին եղած է Առաջնորդական Փոխանորդ Վանի, ուր մասնակցած է ապրիլեան ինքնապաշտպանական կռիւներուն, ապա Կովկասի մէջ շուրջ երեք տարի ծառայած է Նիր Իսր Ռիլիֆին, եւն. (*Ամէնուն Տարեցոյցը*, 1927, էջ 623-624):

¹¹³ Անգործածելի դառնայ:

¹¹⁴ *Արեւ* օրաթերք, Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան Գահիրէի պաշտօնաբերքը, որ լոյս կը տեսնէ 1915էն ի վեր:

¹¹⁵ Gaudentius Orfali (Թէոդիկի մօտ՝ Gaudence) հնազէտը 1889ին ծնած է Նազարէք (Գալիլիա) կաթողիկ եղեսպահալու մը եւ կաթողիկ արարուիի մը ընտանիքին մէջ: 19 Մարտ 1909ին յարած է Ֆրանչիսկեան Կրօնատրոններու Ուխտին: 1924ին իր ջանքերով վերակազմակերպուած է Երուսաղէմի Ֆրանչիսկեան Թանգարանը: 1925ին ընտրուած է նախագահ Արեւելեան Հնախօսական Շնկերութեան: Մահկանացուն կնքած է 20 Ապրիլ 1926ին, ետին բողոյով հրատարակուած եւ անտիպ աշխատութիւններ: Թէոդիկ, շատ հաւանաբար Նշանեան Եպիսկոպոսէն ստացած ըլլալով, Օրֆալի-Ուրֆալեանի մահախօսականին մէջ ընդգրկած է հատուածներ 1924ին Դուրեան Պատրիարքին ուղղուած նամակ մը, ուր հանգուցեալը կը ներկայանայ «սիրելի Հայաստանի» մշտնջենատրմամբ շահագրգիռ անձ, որ կ'ուզէ ի միջի այլոց Հռոմի Պապին հոգածութեան առարկայ դարձնել հայ որբերը «ղիւրաղէպ միջավայրի մը մէջ» խմբելու եւ կազմակերպելու անհրաժեշտութիւնը:

¹¹⁶ Բնօրինակէն:

¹¹⁷ Մամբրէ Եպս. Մարկոսեան (ծն. 1835) մահացած է 12 Յունուար 1907ին, առանց ստացած ըլլալու Խրիմեան կաթողիկոսի կոնդակը, որ արքութեան տխրոցս կը շնորհէր իրեն (Մաղաքիա Արքեպիսկոպոս Օրմանեան, *Ազգայնաստում*, Գ. հատոր, Գ. մաս, Բ. տպգր., Պէյրութ, 1961, սիւնակ 5237-5274): Նշանեան Թէոդիկի 1928ի տարեցոյցին մէջ «Նկարի» Սրբազանը» խորագրով գրութեամբ մը անդրադարձած է անոր գեղանկարչական վաստակին (էջ 517-526):

¹¹⁸ Թորոս Քահանայ Ջուղայեցիի (Թէոդոր Իսահակ) կամ Թորոս Տէր-Սահակեանի *Եկեղեցի Հայաստանեայց* կրօնական-աստուածաբանական երկշարաբարբերքը, որ 1887-1889 Պոլիս լոյս տեսնելէ ետք շարունակուած է «Հայ Եկեղեցի» անունով, իբրև ամսաթերք, Մանչեսթրը, Անգլիա, 1900-1901 տարիներուն:

¹¹⁹ Պետրոս Աղամեան (1849-1891), դերասան, որ նաեւ գրադած է գրականութեամբ ու դիմանկարչութեամբ: Կը բուի թէ յիշեալ պատկերը «Պետրոս Աղամեան (Քորրատոյի Դերով) մակագրութեամբ հրատարակուածն է 1927ի տարեցոյցին 424րդ էջով:

- ¹²⁰ Ճէյնս Պրայս (1838-1922), անգլիացի դիւանագէտ եւ պատմաբան, որ ճանչցուած է իբրեւ հայ ժողովուրդի բարեկամ եւ համաշխարհային Ա. Պատերազմի տարիներուն փորձած է օգտակար ըլլալ հայոց եւ հայկական դատին:
- ¹²¹ Հասանաբար ակնարկութիւն Պրայսի ամուսնութեան առիթով Խրիսեան Հայրիկի շնորհատրական գիրին, որ լոյս տեսած է 1928ի տարեցոյցին մէջ, էջ 306:
- ¹²² Իմա՝ տարեցոյցին մահագրութիւններու բաժինը:
- ¹²³ ՀԲԸՄ Կեդրոնական Վարչական Ժողովին որոշումով 2005ին հայ պատանիներու ուսում ջամբելէ դադրած այս հաստատութիւնը Կարապետ եւ Գրիգոր Մելգոնեան բարերարներու կտակով հիմնուած էր 1924ին: Հակառակ անոր որ Թեոդիկ շատ գոհ չէր հոն իր պաշտօնավարութենէն, կ'ըսէ. «...Կիպրոսի մէջ, միսիթարութիւնն ունեցայ տեսնելու հայուն դարատր երազին մէկ փայլուն երեսը, Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը: Հոն ապաստանած, իբր հայու տունիս մէջ, համախմբուած տեսայ շուրջս հարիւրատր երկսեռ որբեր այլ եւս անրոյթ եւ ուսումնաստենչ, ուստի արժարժեցաւ մարած եռանդս» (*Ամենուն Տարեցոյցը*, 1928, էջ 531):
- ¹²⁴ Ակնարկութիւն 1927ի տարեցոյցին:
- ¹²⁵ Յեխտտ:
- ¹²⁶ Սանին մէջ եփեյ, կափարիչին մէջ ոսել: Այլ խօսքով՝ ընկալեալ սովորութիւններէն կամ ընդունուած կարգերէն տարբեր եղանակով, քոչայի նման վարով:
- ¹²⁷ Վաճառման:
- ¹²⁸ Պետրոս Սրապեանի մասին այս գրութեան համար տես՝ *Ամենուն Տարեցոյցը*, 1928, էջ 528-533:
- ¹²⁹ Փոխառութիւն Սաղմոսէն (ԽԱ. 2):
- ¹³⁰ Հրաչ կամ Հրաչեայ Տէր-Ներսէսեան, Փարիզի «Մասիս» տպարանատան տէրը:
- ¹³¹ Ինձի համար գրառելով:

THEOTIG, THE FATHER OF THE "PAPER CHILDREN"

(Summary)

VACHE GHAZARIAN

Theotig (1873-1928) is one of the very few renowned scholars that survived the Armenian Genocide. His scholarly reputation mainly evolves around two works: *Hushartsan Abril Dasnemegi* (Monument Of April 11), which is a collection of biographies of Armenian scholars, cultural figures, intellectuals and clerics who were massacred during the Armenian Genocide, and the 23 volumes of *Amenun Daretsuytse* (Everyone's Diary), which were published intermittently in Constantinople (1907-1920), Venice (1921-1926), and Paris (1927-1928). These volumes are considered to be primary sources of Armenology.

Vache Ghazarian publishes 24 letters of Theotig addressed to Father Mesrob Neshanian of Jerusalem (1872-1944), between October 1/14, 1911 and December 20, 1926.

These letters throw new light on the process of compiling the volumes of Diaries at a time when communication was not as easy as it is today. The letters uncover Theotig soliciting articles, even suggesting what to write about. They unfold aspects of the financial hardships and marketing difficulties of these volumes. The letters put in the limelight the sensitive Theotig, his human relationships and the grief he feels on the loss of his wife, who worked with him in the preparation of these diaries.